

Działalność społeczna
w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym
1951 – 2000

Rozwój i występujące problemy

Turystyka i krajoznawstwo są częścią kultury społecznej – dorobku duchowego i materialnego wielu grup społecznych. W tym rozumieniu występuje ona m.in. w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym, organizacji, która, na długie lata, stała się w Polsce wiodącą w swej specjalności, głównie dzięki inicjatywom programowym i honorowej pracy, oddanych Towarzystwu działaczy społecznych. Działacze ci, to kadra licząca w apogeum (1979) 160 tys. osób, podczas, gdy PTTK grupowało wtedy ponad 768 tys. członków w 590 oddziałach (dane wg sprawozdania ZG PTTK na X Walny Zjazd). Wiodąca rola Towarzystwa i wkład jego działaczy społecznych zostały na ogół uwypuklone w licznej literaturze dotyczącej historii prac i osiągnięć Towarzystwa. Przykłady tych działań przytaczam w dalszym tekście, a literaturę podaję na końcu..

Jest znamienne, że w pierwszych latach istnienia PTTK, szereg struktur kontynuowało to, co dawniej robiło Polskie Towarzystwo Tatrzańskie oraz Polskie Towarzystwo Krajoznawcze i w takim wypadku się na nie powoływano. Ale wiele oddziałów powstawało w miejscowościach nie mających takich tradycji, ponadto podejmowano także zupełnie nowe obszary działalności.

Spółeczny charakter Towarzystwa, tak jak i program, miały korzenie u zasłużonych sprawie, jego wyżej wymienionych prekursorów. Elementy te są ponadto uwypuklone w statutach. Pierwszy Statut, uchwalony na Zjeździe Połączeniowym 17 grudnia 1950 r., postanawia, że: ***PTTK jest społeczną organizacją masową, demokratyczną...***¹

¹ Statut Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, Warszawa 1951, R. II, par.6.

Na tymże Zjeździe przyjęto szereg ustaleń m.in. powołanie społecznych komisji oraz etatowych pracowników podporządkowanych aktywowi społecznemu.

Ważne sformułowania występują w kolejnych statutach, ostatnio w 2006 r.: ***PTTK jest stowarzyszeniem prowadzącym działalność społecznie użyteczną² oraz opiera swoją działalność na pracy społecznej członków...***³

Te niezbyt rozpowszechnione postanowienia formalne tkwią niewątpliwie w świadomości członków, nie są jednak szerzej znane w społeczeństwie, które w części jest, a do niedawna było szerszym odbiorcą pro społecznych działań Towarzystw. A przecież zagadnienie jest nader istotne we współczesnym świecie komercji oraz informatyki i promocji. Wydaje się zatem słuszne eksponowanie tej tematyki w rozbudowanym kontekście.

Jestem jednym z tych, którzy po pełnej niebezpieczeństw „nocy wojennej” trafili do PTTK w 1951 r. W kilkuletniej początkowo pracy zawodowej w tym Towarzystwie, a także społecznej w jego różnych strukturach, ponadto jako zawodowy dziennikarz turystyczny, działałem ponad pół wieku, gromadząc liczne doświadczenia i obserwacje. W tym opracowaniu wykorzystałem spostrzeżenia własne oraz opinie innych działaczy, a także osób postronnych, udzielone w wywiadach i bezimiennej ankiecie oraz opublikowane w tekstach ich autorstwa i innych źródłach, dotyczących zwłaszcza historii różnych struktur PTTK (patrz przypisy oraz „Literatura”). Sięgnąłem też do szerszych źródeł, przede wszystkim do dzieł naukowych z zakresu socjologii, psychologii i obyczajowości.

Opracowanie to musi być niestety oparte na materiale wybiórczym. Niemożliwe jest bowiem przedstawienie ogromu dokonań społecznych w bardzo licznych strukturach PTTK całego kraju, w ciągu półwiecza. Wybrałem więc osiągnięcia bardziej znaczące i najlepiej mi znane z osobistej praktyki, lub ze wspomnianych wyżej materiałów. Szereg przykładów podaję tylko sygnalnie, uzupełniając skróconymi biogramami. Mam jednak przekonanie, że tekst daje wierny obraz szerokiej i cennej działalności społecznej Towarzystwa oraz honorowej pracy wielu tysięcy jego członków, składającej się na niezbyt dotąd szeroko eksponowany na piśmie dorobek. Pragnę podziękować wszystkim, którzy przekazali mi swoje doświadczenia i udzielili spostrzeżeń, przyczyniając się do wzbogacenia oraz konstrukcji tego opracowania, jest to kilkadziesiąt osób, głównie z kręgów PTTK.

² Statut Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, Warszawa 2006, rozdz .I, Art. I, pkt 3.

³ Tamże rozdz. II, art. 7, pkt. 4.

Z dziejów społecznego działania

W działalność społeczną angażowali się od dawna ludzie różnych zawodów m.in. nauczyciele, w szerszym pojęciu oświatowcy, ludzie kultury, spółdzielcy, duchowni, lekarze, urzędnicy, wojskowi, członkowie ochotniczych straży pożarnych itd. Ważną rolę w bezinteresownym szerzeniu wartości społecznych spełniali, w XIX/XX w., ludzie pióra, dziennikarze i literaci.

Trudno dokładnie określić, jak liczna grupa ludzi oddawała i oddaje się pracy społecznej. W świadomości Polaków od wielu pokoleń istnieją jednak wybitne wzory osobowe. Takie postacie oraz środowiska wymienia m.in. **Janina Żurawicka**. Stwierdza: *We wspomnieniach i pamiątkach tamtych czasów zanotowano kilkaset nazwisk inteligentów, najbardziej ideowo czynnych i zaangażowanych w pracy społecznej w Warszawie...* oraz podaje, że Warszawa to: *...miasto patriotyczne i zaangażowane w pracy społecznej*⁴.

Zaangażowanie społeczne występowało i w innych skupiskach miejskich, ale i poza nimi byli bezinteresowni działacze. Ogólny postęp oraz układy społeczno-polityczne sprawiły, że współcześnie znacząco wzrosła liczba ludzi oddanych wspólnej sprawie w regionach, tzw. małych ojczyznach.

W świadomości narodowej zostało utrwalonych wiele nazwisk osób zaangażowanych w pracy społecznej. Przykładowo można tu wymienić szerzej znanych. Należał do nich pisarz i publicysta **Stefan Żeromski** (1864-1925), zasłużony w dokonaniach na polu oświaty i innych, w Nałęczowie oraz w Zakopanem. Ideały społecznego działania wyraził m.in. w dziele *Uciekła mi przepióreczka...* Również pisarz i publicysta **Henryk Sienkiewicz** (1846-1916) zasłużył się jako współzałożyciel i działacz kilku organizacji pro społecznych, także na obczyźnie. Wybitnym działaczem, w wielu dziedzinach, był **dr Tytus Chałubiński** (1820-1889), współzałożyciel Towarzystwa Tatrzańskiego; przyczynił się m.in. do rozwoju Zakopanego i poznawania Tatr, szerzył oświatę i dążył do poprawy bytu wśród górali, wspomagał bezinteresownie chorych. Wybitne zasługi ma **Ignacy Paderewski** (1860-1941), kompozytor i wirtuoz oraz polityk i mąż stanu, działający na obczyźnie, zwłaszcza na rzecz niepodległości Polski.

Liczna grupa osób wiąże się z działalnością patriotyczną, a także polityczną. Wśród nich znajdują się aktywiści Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, jego współzałożyciele: **Aleksander Janowski** (1866-1945) i **Kazimierz Kulwiec** (1871-1943), oświatowcy,

⁴ Żurawicka J., *Inteligencja warszawska w końcu XIX w.*, 1978, s. 222 i 242.

animatorzy licznych akcji w instytucjach i organizacjach oraz **Stanisław Thugutt** (1873-1941), zasłużony zarówno dla Towarzystwa, jak i dla ruchu ludowego i spółdzielczego.

Aktywnymi społecznie postaciami byli liczni regionaliści np. na Śląsku **Józef Lompa** (1797-1863), oświatowiec, pisarz szczególnie zasłużony w krzewieniu obyczajów i języka polskiego, a w tzw. Kongresówce, później w wolnej Polsce **Stefania Sempołowska** (1870-1944), szerząca oświatę oraz ideały demokratyczne.

Szereg działaczy, m.in. już wymienionych, zasłużyło się w zakresie kultury, w organizowaniu i animowaniu zespołów teatralnych, muzycznych, wokalnych i tanecznych, a również w budowaniu więzi z polskimi emigrantami.

Ważnym miejscem pracy społeczników były i są, wspierane ich sumptem, rozwijające idee oraz działania instytucje naukowe, paranaukowe itp. W XIX w., powstawały one w dużych zwykle miastach (w nawiasach podano rok założenia), np. w Warszawie: Towarzystwo Przyjaciół Nauk (1800), Towarzystwo Naukowe Krakowskie (1816) oraz Płockie Towarzystwo Naukowe (1820), popularyzujące wiedzę, Muzeum Przemysłu i Rolnictwa (1875) w Warszawie, organizujące kursy, wystawy, odczyty, Kasa im. Mianowskiego (1881) upowszechniająca m.in. wydawnictwa, Polska Macierz Szkolna (1905, początki w XIX w.) rozwijająca szkolnictwo, biblioteki, domy ludowe. Siedliskiem inicjatyw społecznych były, rozpowszechnione w XIX/XX w. grupy towarzyskie i tzw. „salony” skupiające inteligencję, w tym naukowców i ludzi kultury.

Znaczącą rolę pełniły, a niektóre pełnią nadal, stowarzyszenia związane z krajoznawstwem i turystyką, a częściowo ze sportem np. Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” (1867), rozwijające działalność społeczno-wychowawczą, Towarzystwa: Wioślarskie (1882), Cyklistów (1886) i Łyżwiarskie (1892), Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości (1906), Towarzystwo Tatrzańskie (1873), następnie Polskie Towarzystwo Tatrzańskie (1920), Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (1906), Polskie Towarzystwo Schronisk Młodzieżowych (1926). Powstały także, w różnych latach, regionalne stowarzyszenia turystyczne, a także „miłośników”: miast, „ziem”, sztuk pięknych, zespoły kolekcjonerów, „starożytników”, organizatorów muzeów, np. Towarzystwo Muzeum Tatrzańskiego (1885) itp. Nader aktywne było i jest harcerstwo (1910), z którego wyszli liczni, wybitni działacze społeczni, m.in. towarzystw turystycznych. Podobną rolę pełniły organizacje studenckie: Bratnia Pomoc (1920), a zwłaszcza Zrzeszenie Studentów Polskich (1950), następnie Socjalistyczny Związek Studentów Polskich (1973).

Te, społeczne struktury organizacyjne zapisały się również w zakresie kształtowania postaw patriotycznych oraz tożsamości narodowej i prawie wszystkie wniosły cenne elementy

do rozwijania ruchu krajoznawczego i turystyki, które zajmują ważne miejsce we współczesnej rzeczywistości, wpisując się do kultury społecznej. Członkowie tych stowarzyszeń, stawali się narybkiem, później aktywem i kadrą tego ruchu. Współcześnie wysoko się ich ocenia. Np. w środowisku krakowskim istnieje taka opinia:

... byli to ludzie nie szczędzący wysiłku i pracy, przeważnie prawdziwie społecznej, a traktujący działalność w Towarzystwie nie tylko jako formę przyjemnego spędzania czasu, lecz często jako swój patriotyczny obowiązek, wyraz chęci wychowania młodzieży w duchu miłości do Ojczyzny poprzez przekazywanie piękna jej przyrody, bogactwa historii i zabytków, czy wyraz troski o zachowanie środowiska naturalnego i zabytków naszej przeszłości dla przyszłych pokoleń⁵.

Wartości te weszły do programu Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego (1950), stowarzyszenia, któremu jest poświęcona główna treść tego opracowania.

Sylwetka społecznika

W lapidarnym ujęciu można stwierdzić, że **praca społeczna jest nieodpłatnym, pożytecznym działaniem na rzecz innych**. Pełne oddanie się tej idei to niewątpliwie posłannictwo, misja, nazywane czasem służbą społeczną. U ich źródeł leży fenomen ludzkiej natury - wyjątkowe cechy osobowe działaczy: przede wszystkim energia, inicjatywa i chęć pomocy w sensie fizycznym, a także intelektualnym, w określonej dziedzinie życia. Łączy się to z ambicjami przywódczymi, z umiejętnością podejmowania właściwych decyzji, z dążeniem do spektakularnych dokonań. Bywa to działanie spontaniczne i „amatorskie”, często wiąże się z samokształceniem.

Praca społeczna stanowi samorealizację, jest motywem działania, spełnieniem marzeń; w osobistym odczuciu działaczy, to nie praca lecz przyjemność, wynikająca z użyteczności skutków. Ważnym elementem jest zaspakajanie własnych ambicji, a także osiągnięcie związanej z tym satysfakcji i szerszego uznania.

⁵ Kapłon J., *80 lat Oddziału Krakowskiego*, Kraków 1991, s. 3.

Jerzy Kapłon ur. 1956, inż. mechanik, prezes klubu „Tramp” przy Oddz. Akademickim PTTK w Gliwicach (1977-1979), członek Komisji Tut. Górskiej ZG PTTK (1993-1996), prezes Oddz. Krakowskiego PTTK (od 1997), członek ZG PTTK (1994-1996), wiceprezes Głównej Komisji Rewizyjnej (1997-2001), przewodniczący Porozumienia Oddziałów PTTK woj. małopolskiego (1999-2001), pracownik turystyki, autor publikacji turystycznych.. Posiadacz Złotej Honorowej Odznaki PTTK.

Dodatkowym motorem działań jest osiąganie zamierzonych wartości, jakie ceni działacz i dana społeczność, stanowiące nobilitację. Wiąże to się z publiczną akceptacją, pochwałą, z uznaniem autorytetu, a bywa też, że z nagrodami rzeczowymi, czasem też finansowymi oraz z odznaczeniami. Najwyższym jednak uznaniem i wyróżnieniem za pracę społeczną jest przyznanie działaczowi godności Członka Honorowego określonego stowarzyszenia lub grupy społecznej.

Wszystko to mieści się we właściwościach prawdziwego człowieczeństwa, stanowi jakby ekwiwalent materialny, może też stanowić bodziec działania, co nie umniejsza wartości społecznych dokonań.

W PTTK istnieje bogaty system wyróżnień działaczy, także członkostwo honorowe; Walne Zjazdy Towarzystwa przyznały je 241 najbardziej zasłużonym (1950-2001). Ponadto godność tę otrzymali liczni prekursorzy PTTK: członkowie TT, PTT 95 i PTK 24, a także szczególnie zasłużone osoby z poza Towarzystwa⁶. Poza tym działacze PTTK są posiadaczami licznych, m.in. wysokich odznaczeń państwowych oraz organizacyjnych, a wielu z nich także nagród resortowych.

Jacy ludzie angażują się w działalność dla dobra społecznego ?

Ogólnie są to jednostki uspołecznione, czyli wykazujące postawę społeczną, zwaną też instynktem pro społecznym, który jest motorem działania - niesienia dobra, pomocy i przekazywania doświadczeń. Ma to źródło w przyrodzonych cechach psychicznych: dążeniem do zaspokojenia potrzeb, do użyteczności oraz integracji z grupą. Cechy te stanowią ważny cel działań danego człowieka, budują jego postawę życiową i **są bezwzględna, uniwersalną wartością.**

Działacze społeczni, to często osoby samotne, pełne sił i zapału. Są wśród nich tzw. „niespokojne duchy” przepojone inwencją oraz emocją w rodzaju szlachetnego hobbyzmu. Ludzie ci, na rzecz swobodnego działania. Rezygnują nawet z założenia rodziny. Zdarza się jednak, że owocną działalność społeczną podejmują pary małżeńskie i przenoszą ją z czasem na dzieci. Wśród działaczy są też emeryci, dla których praca społeczna stanowi wypełnienie czasu wolnego i jest sposobem na życie.

⁶ Członkowie Honorowi Towarzystwa Tatrzańskiego, Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, redakcja Andrzej Gordon, Elżbieta Moszczyńska, Warszawa, Radom b.r.

Przy podejmowaniu społecznego działania mają często znaczenia tradycje rodzinne oraz wzory osobowe np. w szkole, na uczelni, lub w jakiejś innej grupie; bywają to mistrzowie”, którzy rozbudzają iskrę i chęć służenia innym oraz przekazują metody działania.

Obok wspomnianych cech i wzorców, istnieją w omawianym zakresie specyficzne, indywidualne uwarunkowania: przede wszystkim umiejętność kontaktów międzyludzkich i budzenia autorytetu, obycie, umiar w postępowaniu, a czasem wycucie potrzeby kompromisu. Pomocne są również takie walory, jak optymizm i poczucie humoru. Ponadto jest niezbędna dyspozycyjność w czasie i przestrzeni oraz niezależność finansowa. Liczą się też sprzyjająca sytuacja rodzinna, zawodowa i zdrowotna.

W tym opracowaniu nie uwzględniono działań o charakterze charytatywnym, w zakresie niesienia pomocy materialnej, a także opiekuńczej i wsparcia moralnego, wobec ludzi starszych, chorych, upośledzonych fizycznie, „zagubionych” itp., rozbudowanej ostatnio w wielu stowarzyszeniach, zwłaszcza wśród młodzieży, zwanym wolontariatem. Nie są to bowiem prace twórcze, koncepcyjne, typowe dla aktywu PTTK, omawiane w tym opracowaniu. Jest jednak dalej mowa o działalności turystycznej wśród niepełnosprawnych.

Wielu działaczy łączy pracę społeczną z zawodową. Może to być bardzo pomocne i wygodne, ale wymaga ostrożnego pełnienia obu funkcji. Działalność, połączona z piastowaniem funkcji i pracą zawodową, powoduje często drażliwe problemy, w pracownikach upatruje się bowiem urzędników, lansujących swoje, nadmierne ambicje oraz „biurokrację” i odgórne kierowanie. A jednak wielu oddanych pracowników etatowych organizacji i stowarzyszeń znacząco się zapisało w ich społecznej roli.

Wybitni działacze, dążąc do celu, poświęcają swój czas m.in. urlop i życie rodzinne, a często i pieniądze. Wielu pracuje poza obowiązkowymi godzinami, także w dni świąteczne, bez dodatkowego wynagrodzenia, prowadzi imprezy, wygłasza prelekcje, pisze teksty bezpłatnie lub częściowo tylko honorowane, inicjuje wydawnictwa, treść stron w internecie itp. Istnieje jednak możliwość zwrotu kosztów związanych z wykonywaną pracą np. w postaci delegacji, żywienia i nakładów materiałowych.

Niektórzy działacze, z własnej inicjatywy, lub z namowy innych osób, podejmują równocześnie szereg funkcji w różnych strukturach stowarzyszeń i organizacji. Takie jednak zaangażowanie staje się przyczyną przeciążenia i nie wpływa korzystnie na wyniki prac.

Działalność społeczna, jak każda aktywność człowieka, odkrywa również ułomności ludzkie. Występują one często podświadomie. Najczęściej zdarza się przerysowanie miłości

własnej, pryncypialność i przerost ambicji oraz nadmierny temperament, wyzwalające apodyktyczność w postępowaniu i forsowanie swoich wizji, a wreszcie usposobienie konfliktowe, co może prowadzić do sporów w grupie, a nawet powodować usuwanie się jej członków. Podobne efekty budzi też zazdrość z osiągnięć osób uczestniczących w podobnych działaniach. Innym, negatywnym przejawem bywa świadome wykorzystywanie funkcji społecznej do osiągnięcia różnych, nawet materialnych korzyści.

Początki i rola działalności społecznej w PTTK

Działalność Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego i Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego opierała się tradycyjnie na aktywie społecznym. I tak też było po drugiej wojnie światowej.

W roku 1950, zgodnie z dawniejszą koncepcją połączenia tych Towarzystw, wysuwaną już od 1907 r., a później przygotowywaną⁷, przy pełnym zaangażowaniu czołowych działaczy utworzono Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. Takie też było dążenie władz politycznych. W obiegowej opinii, bez szerszej znajomości sprawy, komentowano to często negatywnie; właściwą genezę opublikowano dopiero w 1998 r.

*... idea zjednoczenia... była po prostu historyczną koniecznością, jej korzeni zaś należy szukać nie w okresie tzw. Polski Ludowej, lecz niemal pół wieku wcześniej... nieprawdą jest jakoby była ona importowanym ze wschodu wymysłem...*⁸

Okazało się, że w nowych warunkach, rola aktywu społecznego została, wbrew pozorom, mocno eksponowana, władze odnosiły się natomiast krytycznie do tradycji w zakresie i sposobie prac oraz do braku powiązania z klasą pracującą, chodziło też o nasylenie działalności nową ideologią. Pierwsze lata PRL charakteryzowały się bowiem deklaratywnością ideową władz, co niekoniecznie funkcjonowało w praktyce.

⁷ Wójcik W. A., *U źródeł genezy PTTK*, (w:) *125 lat TT-PTT-PTTK. Geneza i rozwój turystyki górskiej na ziemiach polskich – refleksje rocznicowe. Materiały z Sympozjum*, Kraków 1998.

Wiesław A. Wójcik, ur. 1946, mgr inż. budownictwa lądowego, redaktor, bibliotekarz, przewodnik tatrzański, kierownik Centralnej Biblioteki Górskiej PTTK (od 1978), sekretarz (od 1975) następnie redaktor naczelny rocznika „Wierchy” (od 1983), sekretarz Redakcji „Karpaty” (1974-1979), członek Rady Redakcyjnej miesięcznika „Tatry”, wiceprezes Towarzystwa Muzeum Tatrzańskiego (1993-2000), autor oraz redaktor wielu publikacji. Posiadacz Złotej Honorowej Odznaki PTTK.

⁸ (op. cit. s. 58).

Na Zjeździe Połączeniowym szczególnie uwypuklono tę problematykę. Przewodniczący Zjazdu **Włodzimierz Reczek** tak się wyraził: *...nowe Towarzystwo będzie w dalszym ciągu opierać swą działalność na szerokiej bazie społecznej, przy czym czynnik społeczny ma odegrać rolę przodującą...*⁹

Zgodnie z tym, w strukturach PTTK **utworzono społeczne komisje programowe, a stosunkowo nieliczny, etatowy aparat podporządkowano aktywowi społecznemu.** W uchwalonej rezolucji stwierdzono, że: *istnienie nadbudowy społecznej chroni Towarzystwo przed niebezpieczeństwem ześlizgnięcia się na tory etatystycznego skostnienia i biurokratycznych wypaczeń...*¹⁰

W ten sposób, w ustroju nakazowym, praca społeczna uzyskała nadrzędna rangę, a aktyw Towarzystwa, w latach nacisków politycznych, miał możliwość przekazywania, tradycyjnych, następnie rozbudowanych programowo, patriotycznych wartości krajoznawczych. Nie obyło się oczywiście bez wielu utrudnień i konieczności sterowanych wypowiedzi, sloganów i „wytocznych”, a nawet prób ograniczania roli PTTK. Aktyw społeczny, w tym urzędujący członkowie zarządów, potrafił jednak utrzymać swoją, ważną ideowo rolę, prowadząc do zachowania tożsamości narodowej. Oficjalne zaś współdziałanie ze związkami zawodowymi, **w myśl „jedności pracy z wypoczynkiem”**, umożliwiło szerokie promieniowanie na społeczeństwo. Znamienne też jest, iż nowi, odgórnie do PTTK wprowadzeni ludzie, wchłonęli owego konstruktywnego dla sprawy ducha i z biegiem lat prawdziwie się identyfikowali z Towarzystwem, uważając przynależność do niego i udział w jego pracach za nobilitację. Szereg z nich, pełniło eksponowane funkcje, wnosząc do PTTK istotne wartości i zapewniając stabilną oraz wiodącą w turystyce rolę. Zdarzały się oczywiście nieliczne wyjątki. Jeżeli w perspektywie czasu rodzą się jakieś wątpliwości w postaci „współpracy z władzami PRL” - **była to „cena za istnienie”, a Towarzystwo nigdy nie występowało przeciw takim wartościom, jak Naród, Ojczyzna, czy Kościół.**

Wielokrotnie, w oficjalnych wypowiedziach podkreślano rolę i ofiarność aktywu społecznego. Na przykład **gen. Bronisław Bednarz** napisał: ***W wielu liczbach i stwierdzeniach zawarty jest ogrom pięknej, ofiarnej pracy członków i działaczy naszego Towarzystwa. Tyko ci, którzy poświęcili dni i lata pracy na niwie turystycznej mogą ocenić,***

⁹ Zjazd Połączeniowy PTK i PTT, (w:) „Ziemia” nr 12 1950 s. 238.

Włodzimierz Reczek, (1911-2004) mgr, ekonomista i prawnik, działacz sportowy i turystyczny, przewodniczący GKKF, następnie GKKFiT (1952-1973), przewodniczący Rady Turystycznej przy Ministerstwie Komunikacji, pierwszy prezes PTTK (1950-1955), Członek Honorowy Towarzystwa.

¹⁰ Op. cit. s. 239.

co znaczy skromne sformułowanie: powstanie schroniska, przeprowadzenie rajdu, organizacja spływu, wytyczanie turystycznego szlaku. Na każde z wielkiej liczby odnotowanych tu poczynań składała się żmudna i trudna praca będąca świadectwem wielkiej, społecznej funkcji obywatelskiej ruchu turystycznego we wszelkich jego przejawach (podkr. aut.)¹¹.

Działalność społeczników w systemie politycznym PRL, wciąż jednak nasuwała władzom ideologiczne problemy, które wymagały odpowiedniego komentarza. Ujawniło się to m.in. na III Kongresie Krajoznawczym PTTK w 1980 r. Ówczesny prezes Towarzystwa, **Stanisław Lewandowski**, będący działaczem, podporządkowanych politycznie Związków Zawodowych, powiedział m.in.: *Kierowanie ruchem społecznym było i jest sprawą nader skomplikowaną. Należy bowiem stworzyć taką atmosferę pracy, aby działacze chcieli włączać się w istotne sprawy Towarzystwa, przeznaczać na ten cel swój czas wolny, angażować swą dobrą wolę, wiedzę, pomysłowość i entuzjazm. Dlatego zasadą pracy Zarządu Głównego PTTK i jego komisji stało się inspirowanie działalności... Nie było roku, aby nie powstawały nowe, interesujące inicjatywy... Staraliśmy się stale zwiększać aktywność programową... W mniejszy natomiast stopniu Zarząd Główny i jego komisje wykorzystywały swój nadrzędny hierarchiczny stosunek do komisji zarządów wojewódzkich i zarządów oddziałów. Uważaliśmy bowiem, że działacze w terenie... mają prawo i obowiązek kształtowania bieżącej pracy Towarzystwa przede wszystkim według potrzeb ludzi znajdujących się w ich kręgu działania. Zaś to, co nadchodzi do nich z Zarządu Głównego, miało im tylko służyć pomocą, inspiracją, a nie zastępować ich inwencji¹².*

W ten sposób został pogodzony polityczny system nakazowy ze stosunkowo swobodną działalnością społeczną PTTK, która dzięki układom personalnym budziła konieczną dozę zaufania władz. Trzeba tu dodać, że Towarzystwo i jego aktyw społeczny miały u decydentów wysoką rangę i pozytywną ocenę celowości działań. Znalazło to wyraz w wytycznych XIII Plenum KC PZPR (1963) wskazujących, że turystyka i krajoznawstwo jest niezbędnym elementem polityki socjalnej i kulturalnej, jako metoda wychowania i kształtowania postaw ludzkich, zwłaszcza młodego pokolenia. Przejawiało się to również w

¹¹ Bednarz B., *PTTK w 20-leciu PRL. Wstęp*, Warszawa 1967, s. 5.

Bronisław Bednarz, ur. 1934, dr nauk humanistycznych, gen. Bryg. WP, zastępca szefa Głównego Zarządu Politycznego WP, komendant Wojskowego Instytutu Historycznego, przewodniczący Komisji Historycznej ZG PTTK (1964-1967), prezes ZG PTTK (1974-1980).

¹² Lewandowski S., *Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze w służbie społeczeństwa* (w:) „Ziemia” 1980 s. 34.

Stanisław Lewandowski (1925?-1999), pedagog, żeglarz, przewodniczący Centralnej Rady Związków Zawodowych, wiceprezes (1972), następnie prezes ZG PTTK (1974-1980).

okolicznościowych wystąpieniach różnych decydentów. Na przykład na wspomnianym wyżej Kongresie Krajoznawczym można było usłyszeć:

*Działacze krajoznawstwa reprezentują ogromny kapitał wiedzy i umiejętności, kapitał, który może tylko lepiej procentować, im szerzej społeczna wiedza i umiejętności udostępnione zostaną... także zawodowym placówkom i instytucjom turystycznym (podkr. aut). Z drugiej strony, turystyka tym lepiej potwierdzać będzie swoją przydatność społeczną, im częściej i szerzej zawodowi specjaliści... korzystać będą z dorobku i doświadczeń społecznego ruchu...*¹³

Szczególnie ważną okazją do przypomnienia roli i dokonań działaczy Towarzystwa było półwiecze jego powstania, obchodzone w 2000 r. Sekretarz Generalny ZG PTTK tak wtedy napisał: *W PTTK przez prawie pięćdziesiąt lat jego działalności skupiali się ludzie różnych światopoglądów i orientacji politycznych. Łączyła ich wędrówka, umiłowanie Polski i chęć upowszechnienia takiego właśnie myślenia i sposobu życia. Historia PTTK jest przede wszystkim historią tysięcy działaczy, którzy w Towarzystwie odnaleźli sens swoich społecznych pasji. Ich praca złożyła się na dorobek oddziałów i całego PTTK...*

*Zasadniczą sprawą jest to, że PTTK zapisało się i zapisuje się... w życiorysach milionów Polaków, którzy będąc członkami Towarzystwa, albo uczestnikami jego imprez, zawdzięczają głównie jemu zapoznanie się z turystyką, w tym kwalifikowaną i krajoznawczą, a potem... możliwość pogłębiania odkrytych pasji. Rozwijania zainteresowań, budowania sposobu na życie. Jeśli więc szukać odniesienia w relacji Człowiek – Towarzystwo, to jest w nim dobra obecność w PTTK w ludzkiej i społecznej świadomości związana z aprobatą założeń programowych Towarzystwa i sposobem ich realizacji*¹⁴.

Działalność aktywu stanowi podwaliny Towarzystwa, wnosząc trwałe wartości i trzeba o tym pamiętać.

Czas zaciera ślady, a ulomna pamięć powoduje, że w cień zapomnienia odchodzą Ci, którzy znaczą część swojego życia oddali Towarzystwu, ceniąc wyżej działalność od

¹³ Wypowiedź Teresy Andrzejewskiej Przewodniczącej Głównego Komitetu Turystyki (w:) „Ziemia” `99, s. 163 (skrót).

¹⁴ Gordon A., *Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze przed pięćdziesięcioleciem połączenia Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, (w:) „Ziemia” `79, s. 163, 164..

Andrzej Gordon, ur.1945, prawnik, dziennikarz, poeta, działacz kultury i turystyki. działacz ZMS i SZSP (do 1976), później wiceprezes ZZPKiSZ i radca prawny COMUK, redaktor naczelny „Poznaj swój kraj” (1985-1996), wiceprezes (1972-1981), następnie prezes (1981- IV.1991) oraz członek prezydium (1991-1993) i sekretarz generalny (od 1998) ZG PTTK, przewodniczący Rady Programowej ds. Młodzieży Szkolnej (1991-1999), wykładowca wyższych uczelni, autor publikacji prawnych i turystycznych, członek Rady Programowej i Zespołu Redakcyjnego „Ziemi” (od 1998), redaktor naczelny czasopism m.in. „Gościniec” (od III.2001) i „Doradcy hotelarza”, autor tomików poezji i spektakli dla teatru poezji, laureat: Biennale Sztuki dla dziecka i trzykrotnie nagrody dziennikarzy turystycznych KOS.

zdobywania dóbr materialnych. Praca w Towarzystwie była nie tylko „sposobem na życie”, lecz także dała wiele ich pokoleniu i następnym¹⁵.

A co mówią o sobie sami działacze ? Oto charakterystyczna opinia:

Nasza 90-letnia historia pełna dramatycznych wątków, a także pracy, czasami pełnej napięcia i poświęcenia zasługuje na to by była należycie udokumentowana. Trudno dziś przecenić wartości niemierzalne jakim jest działalność naszego Towarzystwa na przestrzeni minionych lat... To długi czas, to wiele pokoleń działaczy, to wielka rzesza ludzi podlegających wpływom naszych szlachetnych idei¹⁶.

I jeszcze jeden, znamieny głos:

Jesteśmy związani ze sobą emocjonalnie. Emocją pozytywną i twórczą, niejednokrotnie też z pewną dozą napięcia, zawsze jednak twórczego. Łączą nas zbieżne postawy i poglądy. Szanujemy wzajemnie nasze dokonania i osiągnięcia. Wspieramy się w chwilach trudnych. Kochamy polską przyrodę i krajobraz. Zwiedzamy świat i poznajemy jego kulturę. Materialną i niematerialną. Ale przede wszystkim, tworzymy w PTTK zespół, wspólnotę...¹⁷

¹⁵ Janina Barbara Twaróg, Zbigniew Twaróg, *Od Zespołu Redakcyjnego (w:) 80 lat Oddziału Krakowskiego*, Kraków 1999, s. 32.

Janina Barbara Twaróg, mgr biologii, działacz PTTK (od 1956), we władzach Koła, Przewodników Terenowych Oddz. Krakowskiego (1984-1979) - przewodnicząca (1971-1973), przewodnicząca Woj. Komisji Krajoznawczej (1977-1990), członek Komisji Krajoznawczej (od 1986) oraz Komisji Historii i Tradycji (od 1997) ZG PTTK, organizator narad, imprez i kursów, przewodnik terenowy i beskidzki, wykładowca i kierownik szkolenia przewodników, autorka materiałów szkoleniowych. Zasłużony Instruktor Krajoznawstwa, Członek Honorowy Towarzystwa.

Zbigniew Twaróg, mgr ekonomii, działacz PTTK, w Zarządzie Oddz. Krakowskiego (1953-1992) – wiceprezes, sekretarz, prezes, członek Zarządu Wojewódzkiego, następnie w jego prezydium (1977-1991), członek Woj. Komisji Krajoznawczej (1979-1985), prezes Koła Przewodników Terenowych Oddz. Krakowskiego PTTK (1966-1971) i jego sekretarz (1976-1979), członek ZG PTTK (1989-1993), inicjator i jego sekretarz (1976-1979), członek ZG PTTK (1989-1993), inicjator i i przewodniczący Regionalnego Forum Oddziałów PTTK w Krakowie (od 1991), aktywista innych struktur, organizator imprez, wykładowca kursów kadry i autor publikacji tur.-kraj., przewodnik terenowy i beskidzki, instruktor przewodnictwa. Zasłużony Instruktor Krajoznawstwa, Członek Honorowy Towarzystwa.

¹⁶ Chudy M., *90 lat zorganizowanej turystyki w Poznaniu 1913-2003*, Poznań b.r., s. 63

Marian Chudy, ur. 1924, mgr turystyki, działacz w Wielkopolsce m.in. turystyki górskiej, przewodnik miejski, prezes Koła PTTK przy Przedsiębiorstwie Robót Drogowych w Poznaniu, prezes Zarządu Oddziału Poznańskiego PTTK (1968-1987), członek prezydium Zarządu Okręgu, następnie Zarządu Wojewódzkiego PTTK (1969-1990), prezes Wielkopolskiej Korporacji Oddziałów PTTK, członek Głównej Komisji Rewizyjnej oraz Komisji Historii i Tradycji ZG PTTK (1981-1983), Członek Honorowy Towarzystwa.

¹⁷ Belowski Z., *Działacze Oddziału PTTK w Pionkach 1954-2004*. Praca zbiorowa pod redakcją Bogdana Komorowskiego, Ireneusza Sadowskiego, Pionki 2004 s. 1.

Zbigniew Belowski, mgr biolog, dyrektor MOK w Pionkach (od 1977), członek Zarządu Oddziału PTTK Pionki (1992-1997), komandor Klubu Turystyki Wodnej „Rekin” (1998-2000), przewodnik turystyki żeglarskiej..

Rozkwit działań społecznych w PTTK, w latach powojennych

Po drugiej wojnie światowej zaczęły się wydatnie rozwijać liczne inicjatywy. Ujawniła się, utajona w trudnych latach energia, skierowana, poza sprawami bytowymi i opiekuńczymi, na rozwój szczególnych zainteresowań. Główną z takich specyficznych dziedzin było poznawanie kraju i związane z tym wędrówki. Odrodziły się w tym zakresie tradycje działalności Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, kontynuowane od końca 1950 r., przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. Wiązały się z nimi działania społeczne podejmowane ofiarnie przez członków Towarzystwa. Początkowe zwłaszcza lata zaznaczyły się nader aktywnym, szerokim udziałem i bezgranicznym niemal zaangażowaniem społeczników, stanowiąc jakby epokę, która w swojej specyfice już się nie powtórzyła.

Ogólny rozwój PTTK

Rozwój Towarzystwa następował żywiołowo z roku na rok i trwał około cztery dekady. Później nastąpił krytyczny okres spadku, spowodowany narastającymi problemami, o czym mowa w dalszym tekście. Podaję tam szczegółowe dane o stanie organizacyjnym PTTK, liczbie członków, kadry itd., w ten bowiem sposób ujawnia się skala znaczenia PTTK oraz roli społecznej działalności w całym, krajowym ruchu turystycznym.

W latach wzrostu istniało:

119 oddziałów,	20 tys. członków,	około 1 tys. kadry	(1951).
231	214 tys.	10 tys.	(1961)
440	551 tys.	90 tys.	(1971)
590	768 tys.	152 tys.	(1979)
571	732 tys.	118 tys.	(1988)

Dynamiczny rozwój PTTK wiązał się m.in. ze współpracą z wieloma instytucjami. Znaczące umowy zawarto z Funduszem Wczasów Pracowniczych (1951), a zwłaszcza z Centralną Radą Związków Zawodowych (1955). Decyzją Sekretariatu tej Rady (1956) **uznano PTTK organizatorem turystyki dla załóg zakładów pracy**. Tworzono koła i kluby, następnie oddziały PTTK w licznych, czołowych m.in.

zakładach, które dotowały działalność z funduszy socjalnych, zapewniając lokale dla oddziałów, ponadto udostępniały sprzęt i autokary na wycieczki, a także udzielały bezpłatnych urlopów na centralne imprezy. **Aktyw społeczny zyskał szerokie pole działania, wsparte odpowiednią bazą i miliony chętnych do korzystania z obszernej oferty programowej Towarzystwa.**

W ślad za tym nastąpiły porozumienia z poszczególnymi związkami (1962) i rozwinęło się szkolenie organizatorów turystyki stanowiących podstawową, społeczną kadrę. Do 1970 r. przeszkolono dla zakładów pracy i wojska ponad 17 tys. osób.

Zawarto też, istotne dla rozwoju działalności Towarzystwa porozumienia: z Zarządem Głównym Towarzystwa Krzewienia Kultury Fizycznej, z Zarządem Głównym Związku Nauczycielstwa Polskiego, z Radą Naczelną Zrzeszenia Studentów Polskich (1959), z Głównym Zarządem Politycznym Wojska Polskiego (1965) oraz z Główną Kwaterą ZHP (1965) w sprawie zbiorowego członkostwa drużyn. Nawiązano również współpracę z ZMS (1964), ZMW (1965) i LZS (1965)¹⁸. Istotne też było porozumienie z Zarządem Centrali Związkowej Spółdzielczego Budownictwa Mieszkaniowego gdzie aktyw społeczny PTTK zapoczątkował wszechstronną działalność turystyczną i krajoznawczą.

W Oddziale Warszawskim, później Stołecznym

Przykładem wielkiej aktywności społeczników może być największy oddział Towarzystwa w Warszawie. Będąc z nim związany przez długie lata poczyniłem wiele obserwacji, charakteryzujących tę działalność. Sięgam więc do pamięci, aby szerzej odtworzyć **dokument życia społecznego obrazujący ludzi, fakty i zdarzenia oraz specyficzny klimat środowiska.**

Gdy w grudniu 1950 r. utworzono PTTK, sukcesorem dawnego PTK stał się Okręg Warszawski. Liczba członków wynosiła około 3 tys., w tym przejętych z PTK nieco ponad tysiąc osób, a z PTT 1973 osoby, ponadto około 5 tys. z innych stowarzyszeń. W całym kraju odpowiednio: 7894 i 11744; poza tym z Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej 28 tys.

¹⁸ Wg: Cetnarski R., Strogulski S., *Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze w latach 1950-1970*, (w:) „Ziemia” 1975-1976 s. 74..

Ryszard Cetnarski, mgr geografii, pracownik działu programowego ZG PTTK (1965-1973), członek Komisji Krajoznawczej ZG PTTK (1965—1975) - w jej prezydium (1968) i wiceprzewodniczący (1973-1977).

Stefan Strogulski, sekretarz generalny ZG PTTK (1962-1975), członek Komisji Historycznej ZG PTTK (1964-1967).

Po roku 1951 działały w Warszawie cztery koła terenowe PTTK, a w styczniu 1953 r. powołano Oddział Warszawski, mieszczący się "kątem" w lokalu ZG PTTK: w końcu roku liczył on około 14 tys. członków i jednego pracownika, na częściowym etacie. Wysiłkiem działaczy społecznych, powstały Sekcje: turystyki pieszej, górskiej i narciarskiej, żeglarskiej, motorowej, kajakowej, kolarskiej oraz fotograficzna i taternicka; organizowano szereg imprez.

*Prace wykonywano w niełatwych warunkach. Przy żywiołowym napływie członków i rozroście organizacyjnym... utrudniał pracę brak własnego lokalu. Brak było również pieniędzy na pokrycie szybko rosnących potrzeb organizacyjnych. Jednakże przeszkody pokonywali działacze wielkim zapalem i wyteżoną pracą. Często odbywało się to z uszczerbkiem dla spraw osobistych i odpoczynku...*¹⁹

Burzliwy rozwój Oddziału nastąpił po otrzymaniu lokalu przy Rynku Starego Miasta w lipcu 1953 r., przekazanego Towarzystwu przez władze państwowe w uznaniu jego znaczenia. Wkrótce liczba członków przekroczyła 22 tys., istniało 66 kół zakładowych. Utworzono Ośrodek Ruchu Turystycznego, przy którym działało profesjonalnie 224 przewodników. Powstawały też kluby, tj. grupy o charakterze towarzyskim. Ich organizatorzy rozwijali swobodną, społeczną działalność, jak mówiono „bez biurokracji”, wyróżniając się bujną nieraz inicjatywą w krzewieniu interesujących form turystyki i krajoznawstwa. Były to: Klub Turystyki Żeglarskiej „Rejsy”, Klub Turystyczny Księgarzy, „Kot w Butach”, „Pod Psem”. „Luna”, „Cyrk Humberto”.

Poza pracami małego biura (3 osoby: administracja, składki, informacja, koordynacja terminów zebrań oraz doraźna sprzedaż trudnodostępnych artykułów np. obuwie, batyst, namioty), **główna praca ciążyła na działaczach społecznych**. Uczestniczyli oni w spotkaniach zarządów i członków sekcji, gdzie planowano prace programowe, kontaktowali się z adeptami turystyki, ponad 20 dużych imprez (1953, 1954). m.in. dwa spływy kajakowe, trzy rajdy piesze (w tym jeden nocny), obóz wędrowny, wycieczki, wystawę fotograficzną, wieczornice i spotkania. Siłami aktywu uruchomiono laboratorium fotograficzne oraz przystań na Wiśle. Podjęto też redagowanie i wykonywanie gazetek ściennych, później biuletynów i pisanie do nich informacji oraz artykułów. (W 1953 r. zaczęły wychodzić: „Biuletyn Żeglarski” Sekcji Turystyki Żeglarskiej, „Biuletyn Informacyjny Oddziału Warszawskiego PTTK” i „Krzesanica” biuletyn Sekcji Taternickiej, powstał społeczny komitet redakcyjny biuletynów „Wisła” (1960) i „Barbakanu Warszawskiego” (1969),

¹⁹ Gabryszewski S., *X lat oddziału Stołecznego*, (w:) „Wisła” 2 1961, s. 5.
Stanisław Gabryszewski należał do wybitnych działaczy, o czy jest mowa dalej

następnie czasopisma turystyczno-krajoznawczego Mazowsza, kwartalnika „Barbakan” (1990), który wychodzi do dzisiaj.

Ważnym przedsięwzięciem były pierwsze kursy kandydatów na przewodników turystyki pieszej i górskiej, które przyczyniły się do wzmocnienia kadry i założenia klubów tych specjalności. Po innym kursie, powstał zespół przewodników społecznych (na wzór istniejącego dawniej w PTK), którzy w dni świąteczne prowadzili wycieczki, ogłaszane w powielanym kalendarzyku na każdy miesiąc, początkowo udostępnianym w lokalach PTTK, a następnie publikowanym w prasie. Również przewodnicy zawodowi podjęli, w ramach społecznych, niedzielną akcję zwiedzania miasta. Wznowiono tradycyjne, urządzone dawniej przez PTK wieczornice towarzyskie i odczyty popularyzujące krajoznawstwo. Odczyty te i wycieczki były ogłaszane na mieście plakatami oraz doraźnie w „Życiu Warszawy” i cieszyły się dużą frekwencją.

Aktyw społeczny dwoił się i troił. Narastały prace programowe i organizacyjne, wspierane doraźnie przez nielicznych pracowników etatowych biura Oddziału. Często trzeba było działać w terenie i to z reguły w dni świąteczne, a poza tym wykonywać takie prace, jak naprawy sprzętu, montaż wystaw, czasem poza lokalem PTTK. Do ważnych działań należało redagowanie i wykonywanie gazetek ściennych, później biuletynów, do których pisano informacje i artykuły.

Obszerny wkład honorowej pracy stanowiły wycieczki i kursy oraz autorskie prelekcje wygłaszane także poza lokalem Oddziału oraz wystawy popularyzujące fotografię krajoznawczą i nie tylko. Znaczącym osiągnięciem była duża Wystawa Górską urządzona społecznym wysiłkiem kadry w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie, w 1954 r. Ukazywała ona góry, jako teren krajoznawczych wycieczek, upowszechniała problematykę ochrony tych obszarów, promowała też działalność Towarzystwa.

Poza tymi pracami aktyw wykonywał tak prozaiczne czynności, jak ustawianie krzeseł, stołów, rzutników, ekranu itp. na zebrania i różne spotkania, a wreszcie porządkowanie lokalu.

Niezbyt obszerny, zabytkowy lokal Oddziału przy Rynku Staromiejskim, stał się, na długie lata, centrum żywej działalności PTTK. Do późnych godzin wieczornych, toczyło się bujne życie. Odbywały się równocześnie po dwa, trzy zebrania sekcji, bywały wieczornice i prelekcje, przewijali się wciąż nowi członkowie i petenci. Na stołach, a nawet na podłodze rozkładano mapy (nawet tajne), przewodniki, w tym czasie trudno dostępne i sprzęt.

Planowano wycieczki, rajdy, złoty, spływy, sesje itd. Krzewiło się szlachetne współzawodnictwo piechurów, „górali”, wodniaków, kolarzy...

Wszystkich łączył entuzjazm społecznego działania dla osiągnięcia wspólnych celów: odbywania wędrowek, odkrywania mało znanych obiektów, przeżyć wśród nieskażonej natury i poszukiwania turystycznej przygody. **W praktycznej konfrontacji z imprezami i z terenem doskonalili się kadrowe umiejętności, rozwijały się inicjatywy,** rosły: doświadczenie oraz wiedza krajoznawcza i metodyczna, którą poszerzano w szkoleniu. Ponadto aktyw czerpał wzory ze starszego pokolenia działaczy Towarzystwa, takich autorytetów jak, będący duszą Oddziału Stanisław Gabryszewski, zwany „Tatą”²⁰ oraz inspirator wielu działań oraz turystyki pieszej Edmund Mieroszewicz²¹.

Do przenoszenia cennych wzorów przyczynili się także, bywający w Oddziale, zasłużeni aktywiści dawnego PTT i PTK: Józef Kołodziejczyk²², Danuta Kozakówna²³, Jan Stanisław Lenartowicz²⁴, Antoni Ojrzyński²⁵.

²⁰ **Stanisław Gabryszewski** (1905-1986), urzędnik, wybitny aktywista PTK m.in. przewodniczący Komisji Wycieczkowej i sekretarz Oddziału Warszawskiego (1928), później członek i skarbnik ZG PTK (1946). Po wojnie współtwórca, czołowy działacz i sekretarz (od 1953) Oddziału Warszawskiego PTTK, organizator wzorcowych imprez, twórca i prezes, później Patron Warszawskiego Klubu Wodniaków (1957). Członek Honorowy Towarzystwa.

²¹ **Edmund Mieroszewicz** (1898-1987), prawnik, m.in. pracownik biura Sejmu i Senatu (1928-1939), członek ZG PTK (1934-1939). Po wojnie członek Zarządu oddziału: Warszawskiego i Stołecznego PTTK oraz przewodniczący Sekcji i Komisji Turystyki Pieszej w tymże Oddziale (1953-1957) i w ZG PTTK (1958-1960), wiceprezes Oddziału Śródmieście (1968-1971), organizator i kierownik licznych imprez, redaktor biuletynów, założyciel i prezes klubów „Kot w butach” oraz „Słonecznego”, członek Komisji Krajoznawczej (1972=1984) i jej wiceprzewodniczący (1977-1981) oraz przewodniczący: Komisji Turystyki Pieszej ZG PTTK (1958-1960) Głównej Komisji Rewizyjnej (1955-1958) i Sądu Koleżeńskiego, Członek Honorowy Towarzystwa.

²² **Józef Kołodziejczyk** (1892-1963), nauczyciel geografii i przyrody oraz pracownik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (1919-1939), działacz PTK m.in. sekretarz, później wiceprezes Oddziału Warszawskiego (1928-1939), wiceprezes ZG PTK (1939, 1947-1950), popularyzator turystyki m.in. w Tow. Uniwersytetów Robotniczych, współorganizator muzeów regionalnych i społecznej opieki nad zabytkami. Po wojnie członek ZG PTTK (od 1951) i sekretarz Komisji Opieki n. Zabytkami (od 1955). Członek Honorowy Towarzystwa.

²³ **Danuta Maria Kozakówna** (1904-1986), mgr ekonomii, nauczycielka, uczestniczka wycieczek Mieczysława Orłowicza (od 1936), ich kronikarz i skarbnik, a po jego śmierci kierownik wędrowek tej grupy. Działaczka PTK, sekretarz Oddziału Warszawskiego (1946-1949), aktywistka Komisji Turystyki Pieszej i Górskiej Oddziału Śródmieście. Członek Honorowy Towarzystwa.

²⁴ **Jan Stanisław Lenartowicz** (1890-1971), dziennikarz, redaktor kilku pism związanych z ruchem robotniczym, a w czasie wojny prasy wolnościowej, później „Ziemi” (1946). Pracownik działu turystyki w Ministerstwie Robót Publicznych (1929-1932), Ministerstwie Komunikacji (1932-1939), Komitecie ds. Turystyki (1945-1953) później członek Rady Turystyki w Głównym Komitecie Kultury Fizycznej i Turystyki. Członek Rady Głównej PTK (1928-1931), działacz Oddziału Warszawskiego PTK (1934-1929) później prezes tegoż Oddziału (1948-1949) i członek Zarządu (1949-1950). W ZG PTTK: przewodniczący Komisji Krajoznawczej (1957-1958) wiceprzewodniczący tejże Komisji (1958-1965), członek Komisji Rewizyjnej (od 1950) i jej przewodniczący (1962), członek Komisji Wydawniczej. Członek Honorowy Towarzystwa.

²⁵ **Antoni Ojrzyński** (1871-1967), aptekarz, członek Zarządu PTK (1906) i jego Komisji Wycieczkowej. Bibliofil, współtwórca Biblioteki PTK i jej pierwszy bibliotekarz (1907) oraz ofiarodawca obszernego zbioru bibliofilskiego dla Oddziału PTT w Krakowie - obecnie w Centralnej Bibliotece Górskiej. Wybitny turysta górski, członek Akademickiego Klubu Turystycznego i członek Honorowy Klubu Wysokogórskiego.

Ponadto często przychodził, najbardziej chyba ceniony Mieczysław Orłowicz, który interesował się zwłaszcza rozwojem fotografii i brał udział w jury konkursów²⁶.

Nie jeden z działaczy upatrywał ich jako swoich mistrzów, a wzorce te, wzmocnione osobistymi walorami, przenosił na kolejne pokolenia działaczy.

Wkrótce w Oddziale Warszawskim PTTK istniała już liczna grupa działaczy społecznych. Niektórzy wywodzili się ze Związku Harcerstwa Polskiego, zasilili też kadre aktywiści Zrzeszenia Studentów Polskich. Promieniowali oni nie tylko na swój region, ale służyli doświadczeniem innym oddziałom, a w roku 1955 wielu z nich weszło do centralnych władz Towarzystwa i jego społecznych komisji, angażując się m.in. energicznie do organizacji jubileuszu 50-lecia PTK; kilku z nich wyróżniono, nadanymi po raz pierwszy Honorowymi Złotymi Odznakami PTTK. Ranga Oddziału wzrosła, gdy przyznano mu prawa Okręgu; zmieniono też nazwę na „Stołeczny” (1955). Równocześnie zaczął działać Okręg Warszawski PTTK obejmujący województwo, powstało też duże, Staromiejskie Koło Terenowe, a dwa lata później Koło Terenowe Śródmieście.

Liczba członków nadal się zwiększała: 1956 – 30 652, 1957 – 38 949. Przybywało kół: 1956 – 297, 1957 – 346, powstały też nowe kluby: Warszawski Klub Płetwonurków, Warszawski Klub Wodniaków, Klub Pieszy „Słoneczny”, Warszawski Klub Kolarzy „Wektor” i Harcerski Klub Turystyczny „Wyga”, a wkrótce Klub Żeglarski „Bryza”.

Zorganizowano ponad kilka tysięcy wycieczek i wiele imprez specjalistycznych grotolazów, płetwonurków, turystów pieszych oraz górskich, a ich aktyw uczestniczył w Międzynarodowym Złazie w Podbanskiej, w Czechosłowacji. Na odnotowanie zasługuje zorganizowanie w 1957 r., wraz z Towarzystwem Wiedzy Powszechnej, Studium Turystyczno-Krajoznawczego, w którym uczestniczyli m.in. zaawansowani już działacze. Na uwagę zasługuje też akcja wyświetlania filmów krajoznawczych, wypożyczaną aparaturą wraz z operatorem, w zakładach pracy, a później także w ogólnodostępnym kinie „Wisła”.

²⁶ **Mieczysław Orłowicz** (1881-1959), dr. prawa, historyk sztuki, absolwent UJ oraz uczelni w Paryżu, Pradze i Wiedniu. Twórca i prezes Akademickiego Klubu Turystycznego (1906), a także Stowarzyszenia Polskiej Akademickiej Młodzieży Postępowej „Życie” we Lwowie (1908). Pierwszy, polski urzędnik państwowy w zakresie turystyki i sportu, kierownik Referatu Turystyki Ministerstwa Robót Publicznych (1919-1932) i Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji (1959). Wybitny znawca i współtwórca ruchu turystycznego oraz sportowego (m.in. AZS i Pol. Komitetu Olimpijskiego), działacz wielu centralnych organizacji i narad w tym zakresie, piastujący funkcje kierownicze. Działacz Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, współtwórca statutu, członek Zarządu (1921-1925), aktywista PTK, prezes Oddziału Warszawskiego (1921-1922) i jego wiceprezes (1928-1929) oraz przewodniczący Komisji Wycieczkowej tegoż Oddziału (1928), członek Rady Głównej i ZG PTTK (1919-1915). Ponadto wybitny publicysta, Członek Honorowy PTT, PTK, PTTK.

Wkrótce rozwinęło się kolekcjonerstwo, corocznie organizowano tzw. „giełdy” zbiorów krajoznawczych. Ponadto, działacze Oddziału zawiązali w ZG PTTK Podkomisję Fotografii i Filmu (1962).

Ten rozwój działalności postawił organizatorów, przede wszystkim kadre społeczników, liczącą około 6 tys. osób, wobec coraz liczniejszych zadań, a z biegiem lat następował przecież dalszy rozwój. Podejmowano zatem coraz szerszą akcję szkoleniową, rosły szeregi kadry, ale i narastały problemy. Oddział Stołeczny, już od 1957 r. „pączkował”, powstawały coraz liczniejsze oddziały terenowe, zakładowe i środowiskowe, zmieniały się lokale, a za nimi rozdrabniała się i przemieszczała kadra, spadała jednak liczna imprez. Przykładowo w 1981 r. działało w Warszawie 26 różnych oddziałów. Dawny Oddział Stołeczny, który w latach 1971-1999 nazywał się „Śródmieście”, miał 21.041 członków, 182 kół i klubów, kadra liczyła około 1.6 tys. osób (bez przewodników).

Wreszcie Oddział, podobnie jak całe Towarzystwo, wszedł w czas przełomu społecznego i organizacyjnego. W roku 2000 było 2559 członków, 14 kół i klubów, kadra liczyła 857 osób.

Działalność poza Warszawą

Podobnie, jak w Oddziale Stołecznym PTTK działo się w innych oddziałach wielkomiejskich, w kołach i klubach Towarzystwa, gdzie oddany aktyw społeczny krzewił wielokierunkową działalność. Nie jestem oczywiście w stanie opisać wszystkich tego rodzaju poczynań, pragnę jednak zwrócić sygnalnie uwagę na niektóre z nich, odznaczające się pewną specyfiką.

Szeroka stosunkowo działalność PTTK rozwinęła się na obszarach uprzemysłowionych. I tak **na Górnym Śląsku**, w samym województwie katowickim, w granicach od połowy 1975 r., wcześniej był to większy obszar, było w latach rozkwitu 127 tys. członków w 45 oddziałach (1979), co stanowiło około 15% stanu krajowego. Kadra liczyła około 20 tys. osób. Większość członków skupiała się w oddziałach zakładowych, które zapewniały dobrą bazę, co stwarzało warunki do działalności aktywu i uprawiania turystyki powszechnej oraz kwalifikowanej, w tym masowej. Sytuacja ta wymagała znacznych wysiłków w kształceniu kadry, a z jej przyrostem powstawały komisje i kluby. W latach kryzysu organizacyjnego, w ówczesnym woj. śląskim, było 45 oddziałów, niespełna 15

tys. członków i ponad 3 tys. kadry programowej (2000). Największy oddział zakładowy w Hucie „Baildon” liczył 1298 członków.

Cechy pionierskiej misji miała działalność PTTK **na Dolnym Śląsku**, rozwinięta przez żywioł polski po drugiej wojnie światowej. Fakt, że nieznane prawie Ziemię Piastowskie wróciły do Macierzy, wyzwolił wielką energię napływającej ludności, wśród której znaleźli się inicjatorzy turystyki z kilku stowarzyszeń²⁷.

Ruch ten skupił się jednak w doświadczonych już z dawna organizacjach PTT i PTK, a w 1951 r. powstał we Wrocławiu Dolnośląski Okręg PTTK. Dzięki inicjatywie społeczników szybko tworzone oddziały, koła i kluby Towarzystwa, rosła liczna członków, m.in. w licznych zakładach przemysłowych. Ważnym działaniem aktywu była popularyzacja wiedzy o licznych walorach krajoznawczych regionu.. Czołowe miejsce zajmowali, zrzeszeni w kilku Kołach PTTK przewodnicy, którzy prowadzili wycieczki, zwłaszcza masowo napływające z głębi Polski oraz z Niemiec (głównie z d. NRD) i innych krajów, a ponadto kuracjuszy przebywających w uzdrowiskach.

*Na podkreślenie jednak zasługuje szczególna okoliczność, a mianowicie przekazywanie treści istotnych dla sytuacji politycznej Dolnego Śląska, których nie było w podręcznikach. W latach więc jeszcze niepewności politycznej, ale także i później, problematyka polskości regionu i jego związków z Macierzą zajmowała szczególne miejsce...*²⁸

Trzeba dodać, że obok ujawniania faktów historycznych istotne było stosowanie polskich nazw terenowych ustalanych przez działaczy PTT, PTK i PTTK, zatwierdzonych później urzędowo.

Z inicjatywy społecznej rozwinęły się także prace krajoznawcze pogłębiające wiedzę o regionie. Oto ważniejsze z nich: Seminaria Krajoznawcze (1965-1980...), Młodzieżowa Olimpiada Krajoznawcza Dolnego Śląska (od 1969), następnie Ogólnopolski Młodzieżowy Turniej Turystyczno-Krajoznawczy, Forum Krajoznawstwa Dolnośląskiego (od 1972).

²⁷ Były to: Polskie Towarzystwo Tatrzańskie, Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, Dolnośląski Związek Popierania Turystyki, Dolnośląska Spółdzielnia Turystyczna i Dolnośląska Spółdzielnia Turystyczna Pracy i Użytkowników

²⁸ Mazurski K., *Działalność programowa PTTK na Dolnym Śląsku w latach 1945-1970*, Wrocław 1991, s. 22. **Krzysztof R. Mazurski**, ur. 1941, prof. dr hab., geograf, prof. Politechniki Wrocławskiej, wykładowca uczelni w Legnicy, Jeleniej Górze, Kłodzku i Wrocławiu, przewodnik i pilot wycieczek, działacz Oddziału Wrocławskiego, członek i wiceprzewodniczący Okręgowej Komisji Krajoznawczej we Wrocławiu, wiceprezes ZW PTTK we Wrocławiu (1989-1990), PTTK, członek ZG PTTK (od 1989) i wiceprezes (1989-1991), wiceprzewodniczący Komisji Krajoznawczej ZG PTTK (1977-1981), redaktor miesięcznika „Na Szlaku”, członek paru kolegiów redakcyjnych. Zasłużony Instruktor Krajoznawstwa, posiadacz Złotej Honorowej Odznaki PTTK.

Wyróżniała się działalność rozwijana we Wrocławiu w środowiskach akademickich (od 1951) i w Oddziale PAN (od 1954).

W połowie 1975 nastąpił podział województwa (jeleniogórskie, legnickie, wałbrzyskie, wrocławskie), powstały cztery Okręgi PTTK, co spowodowało początkowo pewne perturbacje. Powołano jednak Zespół Krajoznawczej Współpracy Regionalnej „Dolnego Śląska” (1976), który tworzyły cztery komisje wojewódzkie, a wkrótce doszła opolska. Pojawiły się inicjatywy wydawnicze w postaci opracowań autorskich i uruchomienia czasopism: „Na Szlaku”, „Śląski Labirynt Krajoznawczy” i młodzieżowy, „Wędrowiec”. Ostatecznie w nowym, scalonym woj. dolnośląskim było 6897 członków, 273 klubów i kół., kadra liczyła 2161 osób (2000).

Z aktywem społecznym Dolnego Śląska wiązały się ogólne refleksje:

„...duże efekty społecznej działalności dolnośląskich krajoznawców i turystów na rzecz i w sferze kultury składają się na poważny wkład PTTK do dorobku ogólnospołecznego. Jednakże... dokonania te mają na ogół charakter anonimowy. A przecież to wyniki pracy konkretnych osób, które swój czas, umiejętności i zasoby poświęciły właśnie tej sprawie. Dlatego też głęboko niesprawiedliwe z punktu widzenia społecznego jest pomijanie postaci, nie dokumentowanie ich postaw i zaangażowania. Wynika to w dużej mierze z obowiązującej przez wiele lat w Polsce doktrynie nauk społecznych, iż dzieje rozpatrywać można tylko jako efekt działań mas...²⁹”.

Sytuacja ta, jak pisze dalej autor, poprawiła się od schyłku lat 1960, gdy do wyższych szczebli PTTK weszło młode pokolenie działaczy. Pojawiły się biografie, a na Dolnym Śląsku opracowano ich szczególnie dużo. (Zawierają je przypisy do ww. literatury).

Kadra

PTTK grupuje ludzi różnych zawodów o nader zróżnicowanych zainteresowaniach. Są wśród nich naukowcy wielu specjalności, pełniący w Towarzystwie odpowiedzialne funkcje oraz liczna młodzież akademicka i szkolna. Warto dodać, że znaczna liczba aktywnych członków PTTK, i to różnych pokoleń, wywodzi się z harcerstwa, gdzie nabyła, zbliżone ideowo oraz merytorycznie treści programowe, zbudowane na wychowawczych wartościach pro społecznych.

²⁹ (op, cit. s. 24).

Czołowi działacze, o dużym doświadczeniu i wiedzy, stanowią kadre funkcyjną i programową przepojoną etosem decydującym o ich bezinteresownym oddaniu sprawie. W poszczególnych strukturach Towarzystwa, w Zarządzie Głównym, w zarządach oddziałów, kół, klubów oraz w komisjach i sekcjach, etos ten stanowi szerokie pole prac społecznych, wyzwala liczne inspiracje, jest materiałem twórczym doskonalącym program działalności PTTK. Kojarzy się to z rolą dawnych, „intelektualnych salonów” grupujących elitę kultury i nauki oraz miłośników i znawców kraju ojczystego. Krzyżujące się w takim gronie błyskotliwe wypowiedzi, przyjmują czasem postać tzw. „burzy mózgow”, rodzą bogate myśli i atrakcyjne pomysły, które znajdują treściwe konkluzje w konkretnych poczynaniach.

Zakres działania oraz obowiązków kadry jest determinowany liczbą struktur, członków PTTK i bogactwem imprez. Kadra działa także poza Towarzystwem w różnych środowiskach, a jej cześć piastowała ponadto odpowiedzialne stanowiska w strukturach samorządowych i państwowych, a także w nauce, będąc autorami znaczących przedsięwzięć twórczych. Niektóre z takich osób wskazałem w notach biograficznych, podanych w przypisach. Ponadto, ze znacznej liczby tego rodzaju działaczy, wymieniam tu sygnalnie. szereg innych, według ich specjalności zawodowej, pomijając funkcje piastowane w PTTK i otrzymane odznaczenia, w większości Członków Honorowych Towarzystwa:

Włodzimierz Antoniewicz (1893-1973) – archeolog, członek Rzeczywisty PAN, prof., kier. Katedry Archeologii UW, **Zygmunt Beczkowicz** (1887-1985) – prawnik, ekonomista, wicewojewoda warszawski, wojewoda wileński, senator, **Juliusz Braun** (1904=1990) – biolog. geograf, prof., kierownik Świętokrzyskiej Stacji Naukowej Zakładu Przyrody PAN, przewodniczący Komitetu Zagospodarowania Ziem Górskich, **Adam Chyżewski** (ur.1936) – dr nauk chemicznych w Inst. Techniki Radiacyjnej Politechniki Łódzkiej, **Kazimierz Denek** (ur.1932) – dr. hab. nauk humanistycznych, prof. kier. Zakł. Dydaktyki Ogólnej UAM, specjalista w zakresie aksjologii pedagogicznej i turystyki, **Piotr Gajewski** (1902-1975) – poseł, wiceprzewodniczący CRZZ, **Walery Goetel** (1889-1972) – geolog, organizator i prof. Akad. Górniczo-Hutniczej, członek Państw. Rady Ochr. Przyr., **Stanisław Herbst** (1907-1973) – historyk, prof. UW, działacz opieki n. zabytkami, **Stefan Jarosz** (1904-1958) – geograf, prof. UW, członek Państw. Rady Ochr. Przyr., **Feliks Kanclerz** (1908-1969)– architekt, nac. Inspekcji Centr. Zarz. Muzeów i Ochrony Zabytków, **Zygmunt Klemensiewicz** (1886-1963) – fizyk, prof. Uniw. we Lwowie, organizator Katedry Fizyki Jądrowej Politech. Śląskiej, **Zbigniew Kulczycki** (1916-1982) – dr filozofii, historyk, wicewojewoda wrocławski, przewodniczący Komitetu ds. Turystyki oraz Rady Turystyki

GKKFiT, **Stanisław Leszczycki** (1907-1996) - dr geograf, prof. UJ i UW dyr. Instytutu Geografii, członek Prezydium i przewodniczący Komitetu Nauk Geograficznych PAN, **Edmund Massalski** (1886-1975) – botanik, założyciel Kieleckiego Tow. Nauk., twórca Łysogórskiego Parku Narodowego (od 1950 – Świętokrzyskiego), **Maria Irena Mileska** (1908-1988) - mgr geografii, następnie dr nauk przyrodniczych, pedagog, działacz harcerstwa (od 1930), adiunkt i wykładowca UW (1948-1973), współzałożycielka Instytutu Geografii, kier. Pracowni Geografii Turyzmu (1952-1973), sekretarz generalny ZG Polskiego Tow. Geograficznego (1949-1954), **Antoni Patla** (1907-1977) – pedagog, muzeolog, twórca muzeum regionalnego w Suwałkach, inicjator chronionych obiektów przyrody, **Władysław Szafer** (1886-1970) – botanik, dr, prof. UJ, członek PAU i PAN, twórca ochrony przyrody, twórca i dyr. Inst. Ochr. Przyrody oraz Inst. Botaniki PAN w Krakowie, **Stanisław Szymański** (1911-2000) – dr, historyk sztuki, muzeolog, pionier społecznej opieki n. zabytkami, prac. Naczelnej Dyr. Muzeów, **Stanisław Waltoś** (ur. 1932) - prof. dr hab., prawnik, prac. Prokuratury m. Krakowa i Woj. Krakowskiego (1958-1982), wykładowca Katedry Postępowania Karnego UJ (od 1956), dyr. Muzeum UJ (od 1977), członek PAU i PAN oraz kilku Rad muzeów, **Karol Wojtyła** – papież Jan Paweł II (1920-2005) - dr Uniw. Angelicum w Rzymie, doc. UJ etyki i teologii moralnej, wykładowca, animator turystyki, honorowy przewodnik tatrzański i świętokrzyski, **Czesław Wycech** (1899-1977) - działacz ruchu ludowego i ZNP, poseł i marszałek Sejmu, **Jabusz Zdebski**, (ur. 1950) - prof. dr hab., socjolog, na Katedrze psychologii AWF w Krakowie, jej kierownik (od 1991) i rektor (1993-1999), członek PAN. i Rady Naukowej TPN (od 1995), przewodnik turystyczny.

*To społeczne kadry PTTK – organizatorzy turystyki, społeczni opiekunowie zabytków i przyrody, przodownicy, instruktorzy, przewodnicy upowszechniają wiedzę, uczą miłości do Ojczyzny i poszanowania dla ludzi, a co nie mniej ważne, wiedzę i doświadczenia nabyte w PTTK wykorzystują niejednokrotnie w swej zawodowej działalności*³⁰.

³⁰ Becker-Kulińska A., *Przed V Kongresem Krajoznawstwa Polskiego (w:) „Ziemia” ‘98*, Warszawa 1998, s. 189, (wyróżn. aut).

Anna Becker-Kulińska, ur. 1943, mgr geograf, działacz ZHP (1964-1974, 1970-1973), komendant Hufca Warszawa-Mokotów i ZSP (Komisja Nauki RU ZSO UW (1965-1967), etatowy kierownik działu krajoznawstwa (1974-1990), następnie (do 1999) sekretarz ZG PTTK ds. programowych, społecznie członek Komisji Krajoznawczej ZG PTTK i jej sekretarz (1974-1993), sekretarz naukowy Komitetu Głównego Olimpiady Geograficznej (od 1999)). Zasłużony Instruktor Krajoznawstwa.. Posiada Złota Honorową Odznakę PTTK.

Kadra funkcyjna

Typową dziedziną działalności społeczników PTTK jest uczestnictwo, we władzach różnych struktur Towarzystwa. Następujące to z wyboru przez delegatów lub kooptacji, na funkcje: prezesa, wiceprezesa, sekretarza, skarbnika, przewodniczącego komisji, zespołu tematycznego itp., a wreszcie członka bez funkcji. Do władz naczelných, pochodzących z wyboru na okres czterech lat, należą: Zarząd Główny, Główna Komisja Rewizyjna i Główny Sąd Koleżeński, Działacze Zarządu Głównego, powoływanych (w pewnych latach) zarządów wojewódzkich i struktur regionalnych, oddziałów terenowych, a w nich kół i klubów, mają zapewniać sprawność organizacyjną oraz realizować program, spełniając w ten sposób działalność służebną na rzecz Towarzystwa i społeczeństwa. Wśród tej są też członkowie „urzędujący” w biurach struktur PTTK: z reguły sekretarze, również wiceprezesi lub prezesi, których inicjatywy twórcze bywają motorem społecznego działania, troszczą się o finanse itd.

Kadra funkcyjna na szczeblu województw i oddziałów liczyła: 28,5 tys. (1980) i ponad 16 tys. (1990).

Uczestnictwo we władzach powinno być aktywne i wiąże się z tym odpowiedzialność, Działacz społeczny pracuje bowiem nie tylko z dobrej woli. Jeśli podejmuje się uczestnictwa stowarzyszeniu, ciężar na nim określone obowiązki i nie tylko moralne. Wspomniany już Statut PTTK stwierdza, że członkowie mają prawa i obowiązki, m.in. uczestniczenie w działalności Towarzystwa (Rozdz. III, Art. 18 i 14),

Zdarza się niestety brak aktywności i bierny tylko udział w zebraniach. Problemy te poruszano wielokrotnie w wypowiedziach i artykułach czołowych działaczy. M.in.: *Niektóre osoby widzą w stanowisku organizacyjnym tylko zaszczyt, a nie dostrzegają lub nie chcą dostrzec związanych z nim obowiązków. Niepunktualność, niesłowność, tzw. „słomiany zapal”, głoślowne deklaracje, to nagminne zjawiska... Dramat zaczyna się z chwilą rozliczenia podjętych zobowiązań... ... nikogo nie zmusza się do przyjęcia funkcji społecznej. a jeśli ktoś ją objął, musi liczyć się z obowiązkami*³¹.

³¹ Dąbrowski M., *Sylwetka działacza* (w:) „Barbakan” nr 6 1971, s. 4, 6.

Marek Dąbrowski, ur. 1951, prof. dr hab., ekonomista, związany z Centrum Aktywizacji Społeczno-Ekonomicznej, prezes Akademickiego Klubu rowerowego PTTK „Vagabunda” (1969-1970), wiceprezes Oddziału Międzyuczelnianego PTTK w Warszawie (1970-1971), wiceprzewodniczący Komisji Akademickiej ZG PTTK (1973-1977), przewodniczący Komisji Turystyki Kolarskiej Okręgu Warszawskiego PTTK (1970-1974) i ZG PTTK (1977-1981), prezes, następnie członek Zarządu Ursynowskiego Klubu Turystyki Rowerowej

Sprawy te są żywe w całej działalności PTTK oraz wciąż przewijają się w wypowiedziach. Jeden z prezesów Oddziałów poruszył sprawę nagminnej absencji na zebraniach, co utrudnia postanowienia merytoryczne, a często uniemożliwia prawomocność obrad. Zacytował też pogląd jednego z kolegów: *że członkowie zarządu są działaczami społecznymi, których nie można nakłaniać do wypełniania obowiązków... i nie podlegają żadnym rygorom*³².

Taka postawa jest oczywiście daleka od moralnej postawy działacza społecznego.

Kadra programowa

Liczne i nader odpowiedzialne obowiązki, ma kadra programowa PTTK. Zaliczamy do niej: przodowników turystyki kwalifikowanej: pieszej, górskiej (także młodzieżowych), narciarskiej, kolarskiej, motorowej, jeździeckiej, kajakowej, żeglarskiej, podwodnej, speleologicznej, imprez na orientację oraz instruktorów: krajoznawstwa, ochrony zabytków, ochrony przyrody, fotografii krajoznawczej, przewodnictwa, żeglarstwa, nurkowania swobodnego a także: Strażników Ochrony Przyrody, Społecznych Opiekunów Zabytków, Służbę Kultury Szlaku, przewodników, znakarzy, opiekunów SKKT i organizatorów turystyki. Członkowie kadry programowej mają po kilka uprawnień specjalistycznych. Towarzystwo stało się z czasem organizacją kadrową. Maksimum stanu kadry wynosiło 152 tys. osób (1980), przy liczbie członków 731 tys., a odpowiednio: 42 tys. i 82 tys. (2000).

Szczegółowy zakres postulowanej wiedzy członków kadry programowej jest zawarty w „Systemie kształcenia kadr PTTK”³³.

Prawa i obowiązki kadry zawierają regulaminy. Na przykład: *Przodownik T[turystyki] P[pieszej] ma obowiązek realizowania celów i uchwał Towarzystwa przez inicjowanie i organizowanie działalności w zakresie turystyki pieszej, a w szczególności: organizowanie i prowadzenie wycieczek pieszych, propagowanie zasad krajoznawstwa, ochrony przyrody i zabytków, uczestniczenie w życiu organizacyjnym PTTK, zwłaszcza w swoim środowisku, pełnienie powierzonych mu funkcji w imprezach turystyki pieszej, udział w akcjach szkoleniowych oraz udzielanie pomocy w ich organizacji i przeprowadzaniu, przestrzeganie właściwego stosowania przez turystów zasad wycieczkowania i zdobywania OTP, składania...*

(od 1986) i Oddziału PTTK „Ursynów” (1984-2000), ponadto członek (1977-1993), skarbnik (1981-1985), następnie prezes ZG PTTK (IV.1990-II.1993). Posiadacz Złotej Honorowej Odznaki PTTK.

³² Nosecki J., *Działalność społeczna*, (w:) „Barbakan” nr 6 1984, s. 2.

Jan Nosecki, ur. 1933, inż. mechanik, turysta pieszy i górski, organizator i kierownik wielu imprez, prezes Oddziału Mokotowskiego PTTK w Warszawie (1992-2000).

³³ Informacje ZG PTTK nr 3 1995.

*corocznych sprawozdań ze swojej pracy... Przodownik ...jest członkiem kadry programowej PTTK, inicjatorem rozwoju krajoznawstwa i turystyki, społecznym działaczem...*³⁴

W regulaminach innych rodzajów turystyki znajdujemy podobne, dostosowane do specyfiki uwarunkowania. Przodownicy działają w różnych wiekowo i zawodowo grupach, w terenie, w zakładach pracy, w wielu strukturach Towarzystwa i innych organizacji, Poza wymienionymi przykładowo obowiązkami reprezentują i propagują PTTK i jego idee programowe.

Dodatkowo należy podkreślić rolę znawstwa i funkcji poszczególnych rodzajów turystyki kwalifikowanej. Jeden s działaczy turystyki górskiej tak to określił: *... sądzę, że motywacją do zdobywania uprawnień przodowniczych coraz częściej jest i będzie nie poczucie społecznej misji, czy chęć pracy na rzecz turystyki górskiej, lecz chęć formalnego potwierdzenia swych wysokich umiejętności... funkcja przodownika dla wielu staje się jakby najwyższym stopniem GOT, utożsamianym z najwyższym stopniem wtajemniczenia górskiego...*³⁵

Podobnie szerokie obowiązki spełniają instruktorzy, którzy muszą mieć także wiedzę związaną ze swoją specjalnością. Ponadto powinni się wykazać znajomością kraju, popularyzować krajoznawstwo i historię Towarzystwa oraz przekazywać je organizatorom imprez, także poza PTTK, nie tylko ustnie, ale i na piśmie, m.in. w szkoleniu. Wiąże się to ze znajomością odpowiedniej literatury, ikonografii itd. Szczególnie szerokie umiejętności w tym zakresie powinni mieć instruktorzy krajoznawstwa.

Wspomniane wymogi są w zasadzie ukształtowane od dawna. Trzeba natomiast zaznaczyć, że z biegiem lat, wobec ogólnego postępu, masowego rozwoju turystyki i podnoszenia się poziomu jej uczestników, zmienia się rola działacza, a więc i kadry. Na Ogólnopolskiej Naradzie Krajoznawczej w 1970 r. podniósł ten problem wiceprezes Towarzystwa i przewodniczący Komisji Krajoznawczej ZG PTTK Jacek Węgrzynowicz,. W referacie pt. Krajoznawstwo Szkołą Patriotycznego Wychowania stwierdził m.in.

³⁴ *Regulamin Przodownika Turystyki Pieszej PTTK*, Warszawa 1999, poz. 12 i poz. 1

³⁵ Kresek Z., *Turystyka górska w PTTK*, (w:) „Gazeta Górską” nr 3, 2001, s. 2.

Zbigniew Kresek, ur. 1955, mgr prawa, pracownik, a także działacz wielu struktur PTTK (od 1951) m.in. w Zarządzie Oddziału Krakowskiego PTTK (od 1954) w tym sekretarz (1964-1973), wiceprezes (1973-1978), prezes (1992-1997), członek Zarządu Okręgu, następnie Wojewódzkiego w Krakowie (1973-1983), w ZG PTTK: wiceprzewodniczący Komisji Tur. Górskiej (1982-1985), wiceprzewodniczący Komisji Przewodniczej (1973-1981), członek Prezydium ZG (od 1992), dyrektor: Zakł. Produkc. „FotoPam” PTTK (1983-11986), Okręg. Zakł. Gospodarki Turyst. i Centralnego Ośr. Tur. Górskiej (1962-1986 i 1996-2005), inicjator i organizator licznych imprez, autor publikacji, przewodnik beskidzki i terenowy. Honorowy Przodownik Tur. Górskiej, Zasłużony Instruktor Krajoznawstwa, Członek Honorowy Towarzystwa.

...PTTK dysponuje liczbą 100 000 czynnych działaczy... Nie sposób przeto, aby posługiwał się on tylko metodami tradycyjnymi. Inna musi być też sylwetka działacza. Obecnie nie wystarczy entuzjazm, umiejętność samodzielnego prowadzenia wycieczki i kształtowania postaw turystów osobistym przykładem. Współczesny działacz krajoznawczy musi umieć... wykorzystywać środki masowego przekazu, wprawnie operować środkami technicznymi służącymi turystyce, znać zasady organizacji mas ludzkich, znać metody sprawnego wiązania... wielu czynników, które składają się na współczesną turystykę środki masowego przekazu, wprawnie operować środkami technicznymi środki masowego przekazu, wprawnie operować środkami technicznymi służącymi turystyce, znać zasady organizacji mas ludzkich, znać metody sprawnego wiązania... wielu czynników, które składają się na współczesną turystykę środki masowego przekazu, wprawnie operować środkami technicznymi służącymi turystyce, znać zasady organizacji mas ludzkich, znać metody sprawnego wiązania... wielu czynników, które składają się na współczesną turystykę³⁶.

Szczególnym i licznym rodzajem kadry są **przewodnicy**. W PTTK działało ponad 14 tys. przewodników miejskich, terenowych, górskich i zakładowych (1980), a ponad 10 tys. (2000), większość wyszkolonych w Towarzystwie, około 80 % z nich, w skali kraju, z uprawnieniami państwowymi. Ponadto było 632 instruktorów przewodnictwa (2000). W województwach istniały liczne koła i kluby przewodników, a w ZG PTTK powołano Komisję Przewodnicką (1957).

Pomimo znamion profesjonalnych, przewodnictwo ma charakter posłannictwa ...praca przewodników jest służbą społeczną o poważnym znaczeniu. Wpływa na kształtowanie patriotycznych postaw obywatelskich młodzieży i dorosłych. Uczy poszanowania skarbów przyrody i kultury rozwija wyobraźnię społeczną... Przewodnik jest wychowawcą... jest również ośrodkiem popularyzacji krajoznawstwa³⁷.

³⁶ Węgrzynowicz J., *Krajoznawstwo szkołą patriotycznego wychowania*, (w:) „Ziemia” 1970, Warszawa 1972, s.25.

Jacek Węgrzynowicz (1922-1994), mgr inż. elektryk, działacz harcerstwa i turystyki, z-ca Komend. Chorągwi w Katowicach (1949-1951), organizator i kierownik Stacji Młodych Techników w Gliwicach (1951-1957), z-ca Naczelnika ZHP (1957-1960), naczelnik, następnie dyrektor departamentu w Ministerstwie Oświaty i Szkolnictwa Wyższego (1960-1971), członek prezydium, wiceprezes (1968-1972), sekretarz generalny (1972-1981), ponadto przewodniczący Komisji Krajoznawczej (1968-1981) ZG PTTK, inicjator wielu działań programowych Towarzystwa. Posiadacz Złotej Honorowej Odznaki PTTK.

³⁷ Stefański T., *Przewodnik PTTK odpowiedzialnym krajoznawcą*, (w:) „Ziemia” V Kongres Krajoznawstwa Polskiego 5-19 września 2000, Warszawa 2000, s. 397.

Tadeusz Stefański, ur. 1930, inżynier łączności, prezes Koła PTTK w Biurze Studiów i Projektów Łączności w Warszawie, działacz Oddz. Stołecznego PTTK (od 1955) i członek jego Zarządu (od 1993), przewodniczący Komisji Przewodnickiej ZG PTTK (1974-2001), następnie honorowy, członek ZG PTTK (1974-2001), przewodnik terenowy, instruktor harcerski, przewodnictwa i narciarstwa, kierownik wycieczek i obozów, wykładowca, autor publikacji. Honorowy Przewodnik Turystyki Narciarskiej, Członek Honorowy Towarzystwa.

Jednym z ważnych aspektów pracy przewodników jest ich zaangażowanie, wynikające z uspołecznienia, m.in. aktywny stosunek do problemów ochrony środowiska. Ujawnia się także opiekuńcza postawa wobec grupy, np. przy wycieczkach z00 osobami niepełnosprawnymi. Nader istotne jest podejście do uczestników wycieczek zagranicznych, zwłaszcza w zakresie rozwijania problematyki polskości; uwypukla to rozdział pt. „Na Dolnym Śląsku”.

Poza wycieczkami prowadzonymi na zlecenie, przewodnicy rozwijają działania społeczne, zwłaszcza na rzecz własnego środowiska i jego mieszkańców, prowadząc po kilka tysięcy wędrowek rocznie, a również działając w strukturach PTTK. Podejmowane są też inne akcje, np. upamiętnianie rocznic martyrologii, fundowanie tablic pamiątkowych m.in. w Kaplicy – Panteonie PTTK w Warszawie itp.

Ponadto Przewodnik to także działacz w ramach samorządu przewodnickiego i w PTTK, współtwórca dorobku szkoleniowego i organizacyjnego swego koła. Koła i komisje przewodnickie stwarzają szereg możliwości dla indywidualnych oraz zespołowych inicjatyw społecznych swych członków, Społeczna postawa i działalność przewodników w dziedzinie krajoznawstwa i turystyki określa stosunek do PTTK jako stosunek działacza do macierzystej organizacji, a nie tylko zleceniobiorcy do zleceniodawcy³⁸.

Główne pola działalności

i związane z nimi Komisje Zarządu Głównego PTTK

Turystyka

Aby uwypuklić zakres zadań kadry społecznej, trzeba przypomnieć szerokie cele programowe PTTK. Należą do nich: aktywność fizyczna i rekreacja, wiedza o kraju ojczystym, utrwalanie tożsamości narodowej, ochrona środowiska i zabytków oraz szereg innych działań publicznych. Praktyczna, spektakularna realizacja tego programu odbywa się

³⁸ Militz W., *Przewodnik i jego rola (w:) Poradnik metodyczny dla przewodników*, praca zbiorowa, redaktor Adam Czarnowki, Warszawa 1979, s. 11.

Wojciech Militz, ur. 1926, mgr administracji, pracownik kilku działów ZG PTTK (od 1951) m.in. szef Zespołu Programowego, autor formuły turystyki kwalifikowanej i przewodnictwa, zastępca Sekretarza Generalnego (1951-1972) i członek prezydium ZG PTTK (1953-1984), dyrektor Zarządu Gospodarki Turystycznej PTTK (1972-1981), członek Komisji Historycznej (1964-1967) oraz przewodniczący Komisji Przewodnickiej ZG PTTK (1959-1973), prezes Oddziału PTTK „Ursynów” (1984- 1989). Posiadacz Złotej Honorowej Odznaki PTTK.

poprzez wycieczki w tym **popularne** m.in. autokarowe i innymi środkami lokomocji oraz różnych rodzajów **turystyki kwalifikowanej**, czyli dyscyplin turystycznych wymagających specjalistycznego sprzętu i umiejętności, który to termin utworzono w PTTK.

Ponadto *...stworzono warunki dla samodzielnego rozwoju wielu dziedzin turystyki kwalifikowanej oddzielając je wyraźnie od sportu, eliminując... tendencje wyczynowości. Nie negując takiego celu jak rozwój sprawności fizycznej, nadano... priorytet celom krajoznawczym, poznawczym i wychowawczym*³⁹.

Wycieczki prowadzi i często także organizuje kadra przodowników oraz przewodników, a w niektórych wypadkach instruktorów, wymienionych w poprzednim rozdziale, skupiona w odpowiednich komisjach działających w strukturach PTTK. Stan kadry podaję w dalszym tekście na podstawie sprawozdań na Walne Zjazdy, uwzględniając **m a k s y m a l n e w a r t o ś c i** w danej kadencji oraz porównawczo stan w roku 2000.

Doniosłą rolę w rozwoju turystyki kwalifikowanej, a także krajoznawstwa pełniły **kluby i koła** na prawach klubów, m.in. przodowników i innych specjalności, np. krajoznawcze i środowiskowe, a także przewodnickie oraz młodzieżowe. Zawiązywały się one w oddziałach Towarzystwa, inspirowane przez pełnych energii, oddanych działaczy, będących ich założycielami i pierwszymi prezesami, później zwykle honorowymi. Kluby, do których mogły należeć osoby z różnych oddziałów, krzewiły autentyczny etos wśród swoich członków. Działalność klubowa, np. górską, czy wodną, miała szczególne znaczenie w strukturach PTTK oddalonych od tych obszarów. Liczba kół i klubów wynosiła: około 12 tys. (1980) i 3 tys. (2000).

Dodatkową rolę spełniał **system odznak** PTTK. W turystyce kwalifikowanej jest ich 17 (krajoznawcze i młodzieżowe omawiam dalej). Co roku zdobywało je wiele tysięcy osób, np. 130 tys. (1979) i 44,5 tys. (2000)

Odnaki są instrumentem upowszechniania turystyki i krajoznawstwa. Zdobywanie bowiem coraz wyższych stopni ma być bodźcem do opanowania umiejętności turystycznych i poznawania kraju. Zadaniem kadry jest odpowiednia promocja ze wskazaniem, że sam „znaczek” stanowi nie cel, lecz tylko symbol sprawności i wiedzy, a ponadto weryfikacja odznak.

Ważne też znaczenie miały **centralne imprezy programowe**. Najliczniejsze skupiały tradycyjnie turystów pieszych. *Pierwszą imprezą centralną Komisji Turystyki Pieszej ZG PTTK był zorganizowany latem 1953 r. I Turystyczny Rajd Pieszy PTTK... W czerwcu 1960*

³⁹ Miltz W., *Turystyka kwalifikowana jej charakterystyka i znaczenie*, (w:) *PTTK w 20-leciu PRL*, Warszawa 1967, s. 10.

KTP rozpoczęła organizację kolejnej imprezy,, Był to rajd pieszy przeznaczony dla turystów o dużym doświadczeniu... trasy prowadzą przez tereny niezagospodarowane... turyści nocują we własnych namiotach... Impreza... wzbogacona bywa o elementy marszów na orientację... Imprezie nadano początkowo nazwę Ogólnopolski Rajd Pieszy dla Turystów Wysokokwalifikowanych... Najstarszą imprezą centralną KTP ZG PTTK jest Ogólnopolski Złot Przodowników Turystyki Pieszej. Impreza jest... organizowana od 1958 r... Złot przeznaczony jest dla kadry organizującej turystykę pieszą...⁴⁰

Tego rodzaju imprezy, organizowane także w innych rodzajach turystyki, np. Ogólnopolskie Złoty Przodowników Turystyki Górskiej, centralne sploty itd.. przyczyniły się do poszerzania wiedzy uczestników poprzez odpowiedni program krajoznawczy, a także praktyki turystycznej przez instruktaz oraz do znajomości działań organizacyjnych, a ponadto do wymiany doświadczeń i zacieśniania więzi między działaczami.

Wędrówki piesze (nizinne), a także **górskie** – najstarsze, tradycyjne dyscypliny turystyczne Towarzystwa skupiły ponad 2 mlj. uczestników (1976). W PTK powołano Komisje Wycieczkową (1907), a w ZG PTTK Komisję Turystyki Pieszej (1952) i Komisję Turystyki Górskiej (1950) z siedzibą w Krakowie, ponadto Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej w Krakowie (1992) spełniający bazę wiedzy i aktywu górskiego, który wydatnie pracował przy jego tworzeniu.

Istniały liczne kluby: 1641 turystyki pieszej i 295 turystyki górskiej (1988), później odpowiednio: 835 i 110 (2000). Najliczniejsza była w tych dyscyplinach kadra przodowników: 6200 (1982), 5300 (1984) i po 3 tys. (2000).

Nie tak liczne były nizinne i **górskie wędrówki narciarskie** około 155 tys. uczestników (1987). Było 79 klubów (1988) i 22 (2000). Działo ponad 1,7 tys. przodowników (1980) i 373 (2000).

Osobne zagadnienie, wiąże się z bezpieczeństwem turystyki górskiej. Ta ważna społecznie dziedzina działalności wywodzi się z Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. W PTTK powołano **Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe** (1952). Później jednak wydzielono GOPR ze struktur PTTK i stała się samodzielną organizacją (XII.1977).

⁴⁰ Majdewicz W., *Imprezy Centralne Komisji Turystyki Pieszej ZG PTTK organizowane w latach 1952-2002* (w:) *50 lat Komisji Turystyki Pieszej Zarządu Głównego PTTK w Warszawie*. Warszawa 2002 s. 120, 137, 142. **Włodzimierz Majdewicz** ur. 1944, technik łączności, działacz Zarządu Oddz. Stołecznego PTTK (od 1964), w jego Prezydium (od 2005), w Komisji Turystyki Pieszej ZG PTTK (od 1877), jej przewodniczący (od 1997), aktywny organizator imprez, twórca Klubu Przodowników Tur. Pieszej im. A. Michalskiej autor odznak turystycznych i ich ekspozycji m.in. Muzealnych, autor publikacji tur.-kraj. Honorowy Przodownik TP i TG, Zasłużony Instruktor Krajoznawstwa, Członek Honorowy Towarzystwa. Działacz ZHP.

GOPR skupiało i skupia nadal doświadczony aktyw zajmujący się ratownictwem, kontrolą stanu szlaków, profilaktyką i propagandą bezpiecznych wędrówek. Opiera się na ratownikach-ochotnikach: 241 (1976) i 1292 (2000) oraz 60 ratownikach zawodowych (2000), skupionych w 7 grupach terenowych i działających w 39 punktach i 111 stacjach ratunkowych, w tym 30 całorocznych ⁴¹.

Dużym zainteresowaniem cieszyło się **kolarstwo nizinne**: ponad 120 tys. uczestników (1976), 158 klubów (1988) i 101 (1988), z ponad dwutysięczną kadrą (1988) i 1,3 tys. (2000). Ostatnio rozwija się kolarstwo górskie. W ZG PTTK powołano Komisję (1951).

Do popularnych dziedzin turystyki kwalifikowanej należały **wędrówki wodne, kajakowe**: 78 tys. uczestników (1975), istniało 131 klubów (1988) i 61 (2000). Kadra przodowników liczyła około 2 tys. (1989) i 1 tys. (2000). W ZG PTTK powołano Komisję Turystyki Wodnej (1951), następnie Kajakowej (1955).

Mniej liczną grupę stanowili **żeglarze**: ponad 46 tys. uczestników imprez (1976), ponad 950 przodowników (1982) i 219 (2000); wielu z nich ma uprawnienia instruktorów PZŻ. Istniały kluby 128 (1988) i 56 (2000). W ZG PTTK powołano Komisję (1960). Trzeba zwrócić uwagę, że rozwój tych dyscyplin był uwarunkowany znacznym wkładem społecznym członków PTTK w stałą renowację, a częściowo i budowę sprzętu pływającego.

Znaczącą dyscypliną była **turystyka motorowa**. Grupowała ona ponad 125 tys. uczestników (1969), ponad 1740 przodowników (1974) i 502 (2000), istniało 86 klubów (1988) i 44 (2000). W ZG PTTK powołano Sekcję (1950), a następnie Komisję Turystyki Motorowej (1955). Położono nacisk na szkolenie kadry społecznej Przodowników Turystyki Motorowej oraz na angażowanie do udziału innych działaczy: instruktorów krajoznawstwa, opiekunów przyrody i opiekunów zabytków. Organizowano liczne imprezy zbiorowe na zwiedzanie wielu regionów, wydawano odpowiednie materiały krajoznawcze i biuletyn „Motorowiec”. Poza tym ustanowiono i propagowano odznaki uwzględniające treści poznawcze oraz organizacyjno-techniczne. Ponadto, celem szerszego, społecznego oddziaływania, szkolenia kadry itp., nawiązano współpracę z Polskim Związkiem Motorowym, (1967), ze Społecznym Komitetem Autostopu (1968), następnie ze Służbą Kultury Szlaku, uzyskano funkcje społecznych wizytatorów Campingów oraz Inspektorów Ruchu Drogowego.

⁴¹ Dane wg informacji Naczelnictwa GOPR.

Wszystkie te, społeczne działania przyczyniły się do poszerzenia przez posiadaczy środków motorowych i ich rodzin znajomości kraju i do nabycia przez nich umiejętności uprawiania właściwie pojętej turystyki, indywidualnie lub zespołowo.

Znaczny współcześnie spadek uczestnictwa motorowców w PTTK: około 13 tys. osób i 500 przodowników (2000) wiąże się ze zindywidualizowaniem tej dyscypliny.

Bardziej ekskluzywna jest specyficzna **turystyka podwodna**. W ZG PTTK powstała Komisja Działalności Podwodnej (1956). Obowiązuje szereg specjalistycznych, polskich i międzynarodowych stopni i uprawnień pletwonurków i instruktorów (Międzynarodowe Certyfikaty Wyszkożenia KDP/CMAS); tych ostatnich było 362 (1996) i 127 (2000). Maksymalna liczba uczestników imprez wynosiła ponad 10 tys. (1978). Istniało 76 klubów (1988) i 44 (2000)

Swobodne nurkowanie z różnymi specjalnościami, cieszy się wzrastającym zainteresowaniem. Trzeba dodać, że pletwonurkowie wykonują także prace specjalistyczne pod wodą, niektóre na zlecenia, odprowadzając środki finansowe na działalność programową PTTK.

Wysokich kwalifikacji wymaga **turystyka speleologiczna**, zwana też jaskiniową. Działalność ta skupiała się początkowo w Komisji Taternictwa Jaskiniowego, a następnie w Komisji Górskiej, a wreszcie w Komisji Speleologii ZG PTTK (1961). Skupiała prawie 6 tys. uczestników (1981), działały kluby: 26 (1987) i 11 (2000), a kadra instruktorów liczyła kilkadziesiąt osób.

Rozwijającą się dyscypliną jest **jeździectwo**. Łączy się ono z walorami rekreacji i obcowania z naturą, ma też znaczenie jako środek hipoterapii. Utworzono funkcję kadrową Przodownika Turystyki Jeździeckiej oraz Odznakę Górskiej Turystyki Jeździeckiej (1990), zatwierdzoną przez Komisję Turystyki Górskiej ZG PTTK. Później, na szczeblu centralnym powołano Komisję Turystyki Konnej (1996), następnie Jeździeckiej. Wytoczono specjalne szlaki, organizowano rajdy oraz kursy przodowników. Liczba tych turystów znacznie rosła, a kadra liczyła 49 osób (2000). Dużą aktywnością, w tym poczynaniami organizacyjnymi, wyróżnił się Jeździecki Klub Turystyki Górskiej w Nowym Sączu. Później, z uwagi na specyfikę, utworzono osobną Komisję Górskiej Turystyki Jeździeckiej (2001).

Szczególną dyscypliną są **marsze i biegi na orientację** odbywające się na trasach pieszych, kolarskich, wodnych i motorowych. Prowadzi je kadra instruktorów imprez na orientację, najpierw z Komisji Turystyki Pieszej (1964), następnie już samodzielnej Komisji Imprez na Orientację (1970). Imprezy te, z uwagi na możliwość wykazania dużej sprawności turystycznej oraz intelektualnej, zyskały dużą liczbę uczestników, ich liczba przekraczała 100

tys. (1987), a społeczna kadra przewodników liczyła prawie 400 osób (1988) i 326 (2000). Warto dodać, że ten rodzaj turystyki inicjowali już we wcześniejszych latach, aktywiści Oddziału Stołecznego PTTK.

Bujny rozwój turystyki powoduje liczne problemy organizacyjne i wpływa destrukcyjnie na środowisko, co stawia społeczną kadre, zwłaszcza przewodników i przewodników wobec trudnych zadań. Pomijam tu typowe zjawiska związane z imprezami tzw. turystyki masowej, wskazując na problemy szczególne. Nasuwa je np. turystyka motorowa. Samochody i motocykle stały się coraz liczniejszym środkiem transportu, umożliwiającym stosunkowo szybkie dotarcie do atrakcyjnych terenów. Ujawniają się jednak często: fascynacja szybkością, demon pędu i chęć wyczynów (zwłaszcza motocyklistów) i przemożna chęć dotarcia do końcowego celu jazdy. Pochłania to całkowicie szersze zainteresowania, a program krajoznawczy i obcowanie z naturą bywają drastycznie uszczuplane.

Zbliżone problemy wiążą się z turystyką kolarską. Sprzyja jej możliwość łatwego dotarcia w głąb terenu i natury, w ostatnich latach na trasach górskich. I tu jednak demon szybkości i wyczynu w trudnym terenie bywają często nadrzędne, zakłócając ruch turystów pieszych.

Ogólnie, rozwijają się coraz bardziej **ekstremalne formy turystyki**, przeradzając się np. w tzw. survival, czyli formy przetrwania w trudnych, lub specjalnie utrudnionych warunkach. Ten specyficzny trend można jednak w pewnej mierze adaptować do stymulującego, społecznego działania kadry turystycznej, która powinna wykorzystywać swoje specjalistyczne umiejętności i metody.

Istotną rolę w uprawianiu różnych form turystyki spełniała **baza**, tj. obiekty o zróżnicowanym standardzie, w których można przenocować, wypocząć, pożywić się, zasięgnąć informacji, a także znaleźć konieczną pomoc. Są to: domy turysty, domy wycieczkowe, schroniska, tzw. „bacówki” w górach, stacje wodne i stacje turystyczne w domach prywatnych. Te, komercyjne w zasadzie obiekty (ze zniżkami opłat dla członków PTTK), powstały z inicjatywy aktywu Towarzystwa, często sumptem oddziałów⁴² i z nakładem pracy działaczy m.in. przy projektowaniu i wykonawstwie, a ponadto ich fizycznej pomocy przy wznoszeniu, wyposażeniu, adaptacji i remontach budynków. Np. członkowie Oddziału PTTK „Beskid” w Nowym Sączu nosili materiały

⁴² Większość obiektów wzniesiono i remontowano z dotacji państwowych, głównie ze środków Centralnego Funduszu Turystyki i Wypoczynku.

budowlane i sprzęt, porządkowali teren itp. w górskich schroniskach na Przehybie i Hali Łabowskiej. Przykłady takie można by mnożyć.

Do zakresu działań społecznych trzeba też zaliczyć postawę kierowników wielu wspomnianych obiektów. Są oni nie tylko administratorami i gospodarzami, spełniają wobec turystów rolę, serdecznych często opiekunów, doradców, informatorów, organizują konieczną pomoc, lub udzielają jej osobiście.

Krajoznawstwo

Naczelnym zadaniem programowym PTTK jest rozwijanie krajoznawstwa – ruchu społecznego, wpisanego obok turystyki w nazwę Towarzystwa – z łącznikiem, symbolizującym spójność. Ruch ten ma specyficzny, polski model i jest realizowane poprzez różne formy turystyki i związane z tym pro społeczne działania. To zjawisko, a zarazem idea ma korzenie w ponad stuletniej tradycji Towarzystwa i jest powiązana z przesłankami patriotycznymi, aktualnymi współcześnie. Zawiera się w haśle: **przez poznanie kraju do jego umiłowania, a kraj to ojcowizna - ziemia i wszystkie jej atrybuty.**

Jacek Węgrzynowicz, wspomniany już czołowy działacz Towarzystwa, tak to określił w referacie, wygłoszonym na Ogólnopolskiej Naradzie Krajoznawczej PTTT (II Kongresie Krajoznawczym) w Gdańsku, w 1970 r. :

*Ruch krajoznawczy - jest to ruch społeczny, rozwijający się na bazie różnych form turystyki, dążących do gromadzenia i popularyzacji wiadomości o kraju ojczystym i działanie na rzecz utrwalania i pomnażania zasobów przyrody i kultury naszego kraju. Działalność taka przyczynia się do szerzenia uczuć patriotycznych...*⁴³

Ruch ten ma to szczególne znaczenie, w dobie globalizacji, dla utrzymania tożsamości narodowej i przekłada się m.in. na promocje tzw. małych ojczyzn, czyli regionów oraz angażowanie społeczeństwa, w tym działaczy PTTK, na rzecz ich rozwoju.

Trwale wartości krajoznawstwa, jego idee programowe oraz dokonania działaczy i rolę PTTK, poczynszy od jego prekursorów, adaptowane do współczesnych prac Towarzystwa, przypominają Komisje Historii i Tradycji. Działają one w Oddziałach i w

⁴³ Węgrzynowicz J., *Krajoznawstwo szkołą patriotycznego wychowania*, (w:) „Ziemia” 1970, Warszawa 1972, s. 29.

ZG PTTK (od 1964, początkowo Komisja Historyczna) i skupiają aktyw społeczny o dużych doświadczeniach różnych specjalności turystyczno-krajoznawczych i nie tylko. Jego praca, to poszukiwanie archiwaliów, ich badanie oraz ukazywanie metod z dawnych lat i upowszechnianie osiągnięć wśród nowych pokoleń aktywu i społeczeństwa. Komisje organizowały liczne imprezy rocznicowe, wydały wiele publikacji z zakresu historii i osiągnięć aktywu oraz biografii działaczy wykorzystanych m.in. w tym tekście. Szereg opracowań przeniesiono na stronę internetową Komisji ZG PTTK (<http://khit.pttk.pl/>)⁴⁴. Prace te nasiliły się z okazji przygotowania jubileuszy istnienia wielu struktur Towarzystwa, w tym 100-lecia PTK.

W szerzeniu krajoznawstwa jest zaangażowany cały właściwie aktyw Towarzystwa, zwłaszcza instruktorzy krajoznawstwa (1969): Regionu, Polski i Zasłużeni, których liczba wynosiła: 1725 (1990) i 1328 (2000). Cele programowe problematyki koordynuje społeczna Komisja Krajoznawcza ZG PTTK (powołana 1951 i reaktywowana 1954).

*W przeciągu pięćdziesięciu lat faktycznej i efektywnej działalności Komisji działało w niej wielu oddanych sprawie krajoznawców. W znakomitej większości były to osoby o pokaźnym dorobku, autorzy książek i artykułów, animatorzy działalności programowej w Towarzystwie, często zajmujący znaczącą pozycję w społeczeństwie...*⁴⁵

Aktyw działa nie tylko w terenie, ale i opracowuje założenia programowe. W tym zakresie ważną rolę mają narady krajoznawcze: centralne, zwane kongresami oraz związane z nimi, regionalne sejmiki, odbywane co dziesięć lat. W roku 1970 powstał „Ogólnopolski program krajoznawczy turystyki”, a jego kontynuacje aktualizowano w następnych dziesięcioleciach.

Aby praktycznie wdrażać i doskonalić ten program, organizowane są (od 1971) Centralne Zloty Aktywu Krajoznawczego, zwane CZAK, następnie Centralne Zloty Krajoznawców (1990). Są to kluczowe imprezy z udziałem naczelnych władz Towarzystwa. Odbywają się na nich dyskusje - tzw. „forum”, wymiana doświadczeń, a także wędrowki uwzględniające m.in. problemy krajoznawcze. Ponadto aktyw regionalny organizuje liczne

⁴⁴ Skowron W., *O pełną świadomość dziejów Towarzystwa* (w:) „Gościniec” PTTK, 3/4 2006, s. 54-55.

⁴⁵ Łęcki W., *Komisja Krajoznawcza i jej rola w ZG PTTK*, (w:) *Historia Komisji Krajoznawczej Zarządu Głównego PTTK 1954-2004*, Warszawa 2004, s. 22.

Włodzimierz Łęcki, ur. 1937, dr, pracownik naukowy z zakresu technologii budownictwa, Wicewojewoda i Wojewoda Poznański (1990-1997), senator RP (od 2001), Działacz Oddziału Międzyuczelnianego PTTK w Poznaniu: członek Zarządu (od 1952) i jego prezes (1962-1971), członek Prezydium Zarządu Wojewódzkiego w Poznaniu (1981-1984), członek ZG PTTK (1968-1976 i 1989-1991), działacz Komisji Krajoznawczej ZG PTTK (1972-2005), jej wiceprzewodniczący (1987-1991) i przewodniczący (1991-2001), organizator imprez, znakarz szlaków regionalnych, autor licznych publikacji krajoznawczych. Zasłużony Instruktor Krajoznawstwa, Członek Honorowy Towarzystwa.

regionalne seminaria i sympozja, które mają na celu poszerzanie i upowszechnianie wiedzy krajoznawczej.

Do znaczących przedsięwzięć należała Kampania „Polska Naszych Dni” (1976-1979). Wzięło w niej udział ponad 800 społeczników, członków Towarzystwa, którzy zgromadzili wiele tysięcy pozycji wszelkiej dokumentacji współczesnego obrazu kraju.

Duże znaczenie dla pogłębiania i upowszechniania działalności krajoznawczej miały **poradnie turystyczno-krajoznawcze**, które na początku lat 60-tych spełniały istotną rolę w upowszechnianiu wiedzy, a ich działalność zainspirowała powołanie sieci informacji turystycznej. Poradnie działały przy 290 oddziałach PTTK (1964).

Znaczącą rolę w gromadzeniu materiałów krajoznawczych, prowadzeniu inwentaryzacji krajoznawczej, opracowaniu wydawnictw itp. odegrała Pracownia Krajoznawcza prowadzona w ZG PTTK (1958-1967).

Działalność tę przejęły **Regionalne Pracownie Krajoznawcze**, zapoczątkowane w 1967 r. przy okręgach i oddziałach PTTK; pierwsze powstały w Łodzi i w Lublinie. Pracownie dotowano najpierw odgórnie, a następnie przez Oddziały, wreszcie prowadzone są w zasadzie siłami społecznymi.

Istnienie i działanie Pracowni wiąże się głównie z inicjatywą osobistą jej kierownika-działacza w zakresie prac badawczych, dokumentalnych, archiwalnych, wydawniczych, promocji, tworzenia księgozbioru itp., a także poradnictwa i współpracy z instytucjami, m.in. naukowymi. Liczba poradni wynosiła; 455 (1975) i 92 (2000); istniało również nadal 27 regionalnych pracowni krajoznawczych.

Krajoznawstwo upowszechniają także odznaki: Krajoznawcza, regionalne i inne. Zdobyto ich odpowiednio: 690 (1978) i 1140 (2000), 8238 (1978) i 6491 (2000), ponad 5.5 tys. (1978) i ponad 3,5 tys. (2000). Dodatkową rolę spełnia Młodzieżowa Odznaka Krajoznawcza: 7164 (1978) i 1847 (2000).

Fotografia Krajoznawcza

Dużą aktywność w PTTK rozwinął społeczny ruch fotografii krajoznawczej, przyczyniając się do tworzenia dokumentacji o dużych walorach estetycznych, do upowszechniania obrazu kraju i utrwalenia historii tego ruchu. Wszystko to stanowi ważny element działalności programowej Towarzystwa o znaczeniu kulturotwórczym. Trzeba podkreślić, że określenie **fotografia krajoznawcza** zostało wylansowane przez kadrę PTTK

i stanowi niejako znak firmowy tej działalności rozpoznawalny w innych środowiskach, aczkolwiek nie we wszystkich akceptowany.

Doniosłą rolę fotografów krajoznawców podkreślał, słynny fotografik i działacz tego ruchu Jan Bułhak (1876-1950), związany dawniej z PTK. Twierdził, że pełnią oni służbę społeczną, a fotografia ojczysta *...jest pracą dla powszechnego dobra i pożytku, pracą naukowa, artystyczną i społeczną*⁴⁶.

W myśl takich założeń rozwinęły się ogniwa organizacyjne PTTK skupiające aktyw zainteresowany fotografią i filmem krajoznawczym. W latach 1960 istniało już szereg klubów. W ZG PTTK powołano Podkomisję (1962). Odnowiona i szersza działalność zaczęła się rozwijać w ramach Komisji Krajoznawczej (1970), następnie samodzielnej Komisji Fotografii Krajoznawczej (1974), do której weszli znani fotograficy deklarując swoją, społeczną współpracę. Przy oddziałach PTTK powstawały Sekcje, Komisje i nowe Kluby, skupiała się też kadra instruktorów fotografii krajoznawczej, licząca 72 osób (1996) i 68 (2000). Działalność zaowocowała centralnymi plenerami, warsztatami, sympozjami, szkoleniem, konkursami, wystawami, a także honorowo przygotowywanymi referatami i wydawnictwami. Powołano Sekcję Historii i Ochrony Fotografii, podjęto też współpracę z innymi, społecznymi komisjami Towarzystwa.

Kluczowe znaczenie miały śmiałe, programowe inicjatywy przewodniczącego Komisji. Dużą rolę spełnił jego memoriał w sprawie ochrony zbiorów fotograficznych, w którym m.in. napisał: *...giną cenne dokumenty o życiu Polaków i stanie Polski, tworzone w codziennym bezinteresownym działaniu przez fotoamatorów i profesjonalnych fotografików. Ci wymienieni tworzą obrazy dnia Polaków we wszystkich sferach i aspektach bytu narodowego zwane fotografia krajoznawczą*⁴⁷.

W wyniku tego Memoriału przeprowadzono spis zasobów fotografii w placówkach PTTK, a następnie powstało szereg, zewidencjonowanych zbiorów regionalnych.

Szczytowym osiągnięciem było utworzenie w Łodzi Centrum Fotografii Krajoznawczej (1989) przez 26 aktywistów, którzy przekazali nieodpłatnie zestawy swoich

⁴⁶ Bułhak J., *Fotografia Ojczysta*, Wrocław 1951, s. 22.

Jan Bułhak (1876-1950), wybitny artysta fotografik, twórca fotografii ojczystej, współtwórca archiwum zdjęć krajoznawczych i członek ZG PTK (od 1945).

⁴⁷ Kremser F., Memoriał w sprawie ochrony indywidualnych zbiorów fotograficznych o wartościach krajoznawczych, Warszawa 14 stycznia 1983.

Fryderyk Kremser (1930-1995) fotografik, animator fotografii krajoznawczej, założyciel klubu przy Oddziale PTTK w Opolu (1965), autor zdjęć i ekspozycji regionalnych i ogólnopolskich, organizator odnowionej Podkomisji Fotografii Krajoznawczej przy Komisji Krajoznawczej (1970), następnie Komisji Fotografii Krajoznawczej ZG PTTK (1974) i ich przewodniczący (do 1990), autor struktury organizacyjnej i programu tejże Komisji oraz opracowań metodycznych, systemu odznak i wyróżnień, inicjator publikacji Komisji, współtwórca Centrum Fotografii Krajoznawczej w Łodzi. Posiadacz Złotej Honorowej Odznaki PTTK.

fotogramów i innych materiałów. Ponadto działacze społeczni z Łodzi wykonali szereg prac adaptacyjnych i porządkowych w lokalu Centrum oraz przygotowali szereg ekspozycji i porad. W archiwum Centrum zgromadzono ponad 100 tysięcy cennych zdjęć dokumentalnych z działalności Towarzystwa i związanych z nim fotografów (negatywów, pozytywów i diapoztywów, także w zapisie elektronicznym), katalogów i innych materiałów (2000 r.).

Do innych, społecznych działań Komisji należy zaliczyć utworzenie Galerii Fotografii Krajoznawczej, początkowo w Bierkowicach pod Opolem, następnie w Warszawie w Domu Turysty, a później w lokalu ZG PTTK. Pełni ona nadal dużą rolę w upowszechnianiu obrazu Polski, a także problematyki ochrony przyrody i zabytków oraz dorobku fotografów, którzy bezpłatnie udostępniają swoje fotografie oraz pracują przy montażu ekspozycji.

Kolekcjonerstwo krajoznawcze

Na dużą uwagę zasługuje rola kolekcjonerstwa. Ruch ten ma w Towarzystwie dawne tradycje o cechach kulturotwórczych. W latach 1970 zapoczątkowano w PTTK szeroką aktywizację tego ruchu przez działalność społeczną.

*Powołanie w 1979 r. Podkomisji Kolekcjonerstwa Krajoznawczego przy Komisji Krajoznawczej ZG PTTK było wynikiem zapotrzebowania społecznego członków naszego Towarzystwa... Krajoznawców nie interesuje kolekcjonerstwo o charakterze merkantylnym, lecz ideowe, które ma na celu poszerzenie wiedzy o regionie, o kraju, o pewnym wydarzeniu czy problemie.*⁴⁸

Działacze tej Podkomisji, przy Komisji Krajoznawczej ZG PTTK z siedzibą w Lublinie (w oparciu o Regionalną Pracownię Krajoznawczą), podjęli szereg inicjatyw rozwijających ten ruch. Wprowadzono odznaki: „Plakietka zbiorów krajoznawczych” i „Exlibris krajoznawcy bibliofila”, organizowano pokazy i ekspozycje, także dla młodzieży, m.in. na imprezach PTTK (w tym, corocznie na CZAK), warsztaty i sesje problemowe z referatami, inicjowano artykuły, wydane drukiem m.in. w 30, m.in. cyklicznych broszurach.

⁴⁸ Sobieszek T., Znaczenie kolekcjonerstwa w krajoznawstwie polskim (w:) „Ziemia” 1980. Prace i materiały z III Kongresu Krajoznawczego w Płocku, Warszawa 1983, s. 124.

Tadeusz Sobieszek ur. 1941, pedagog, pracownik Zarz. Okr. PTTK w Lublinie (1967-1973), WKFiT (1973-1994), dyrektor Wydziału i sekretarz m.Lublina (1884-2000), działacz PTTK (od 1963), prezes Koła Przewodników Miejskich i Terenowych Oddz. w Lublinie (1966-1968), przewodniczący Komisji Przewodnickiej (1988-1974), a także członek i przewodniczący Komisji Krajoznawczej Zarz. Okr. PTTK (1967-1990), prezes Woj. PTTK w Lublinie (1981-1984), członek Komisji Krajoznawczej ZG PTTK (1968-1989) jej wiceprzewodniczący (1989-1993) i koordynator działalności Regionalnych Pracowni Krajoznawczych, członek ZG PTTK (1981-1989), członek Głównej Komisji Rewizyjnej (od 1989) i jej prezes (od 1997), animator kolekcjonerstwa, przewodniczący Podkomisji Kolekcjonerstwa Krajoznawczego ZG PTTK (1979-1982), współorganizator wielu imprez krajoznawczych, autor publikacji, prelegent. Zasłużony Instruktor Krajoznawstwa, Członek Honorowy Towarzystwa. Działacz ZHP, ZMW, Tow. Wiedzy Powszechnej, PTSM.

Wśród nowatorskich opracowań znalazły się: katalog kolekcjonerskich odznak imprezowych i katalog pocztówek Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

Duże znaczenie ruchu kolekcjonerskiego wiązało się ze świadomością powszechnej i trwałej wartości gromadzonych przedmiotów.

*Wiele przedmiotów można gromadzić, aby nie przykrył ich pył zapomnienia, aby służyły przyszłym pokoleniom. Krajoznawcy spod znaku PTTK, znając tematykę wiedzą co jest istotne. **Dzięki ich kolekcjonerskiej pasji ocalono cenne dokumenty i przedmioty...** w tym dokumenty, związane z obyczajowością i historią... być może ogniwa naszego Towarzystwa... I w tym właśnie zakresie należy odnotować cenne, indywidualne inicjatywy naszych działaczy...⁴⁹.*

Część, a czasem całość takich zbiorów, kontynuując tradycje prekursorów z PTK, przekazano do muzeów regionalnych i centralnych np. do Muzeum Medalierstwa we Wrocławiu, do działu Ikonografii Biblioteki Narodowej i do Centralnej Biblioteki PTTK w Warszawie, do Centrum Fotografii Krajoznawczej w Łodzi, a także do Regionalnych Pracowni Krajoznawczych m.in. w Łodzi, Opolu, Warszawie..

Działalność kolekcjonerska doprowadziła też do utworzenia nowych placówek, np. Muzeum Pamiątek Turystycznych w Radomiu, przy którego urządzaniu pracował miejscowy aktyw społeczny. Inne muzeum pamiątek turystycznych powstało staraniem młodzieży z Klubu Turystycznego „Datajana” zrzeszonej w Kole PTTK nr 63 w Warszawie.

Spoleczna opieka nad zabytkami przeszłości

Szczególne wymogi i obowiązki ciążyą na opiekunach zabytków. Wiązą się one nie tylko ze znajomością specyfiki zagadnienia, ale także z aktywnym i trudnym, często interwencyjnym działaniem, wobec postronnych osób. Ponadto z trudnymi w realizacji inicjatywami w zakresie zabezpieczania i rekonstrukcji obiektów, zwykle też z tworzeniem placówek muzealnych. Opiekunowie są też popularyzatorami kulturowych zabytków oraz idei ich ochrony. Ruch ten, przekazano z PTK do ZG PTTK, gdzie powołano

⁴⁹ Czarnowski A., *O społecznej roli kolekcjonerstwa krajoznawczego* (w:) „Ziemia” `1984, s. 231, 233.

Adam Czarnowski ur. 1918, dziennikarz, fotografik, pracownik Oddziału Warszawskiego (Stołecznego), następnie ZG PTTK (1954-1959), działacz turystyczny m.in. przewodniczący kilku Komisji ww. Oddziału i Mazowieckiej Komisji Krajoznawczej działacz w ZG PTTK: Komisji Wydawniczej (1956-1983), Komisji Krajoznawczej (1966-1989 – od 1972 w prezydium), a w niej animator kolekcjonerstwa, wiceprzewodniczący (od 1979) i przewodniczący Podkomisji Kolekcjonerstwa Krajoznawczego (1982-1989), Komisji Młodzieżowej (1970-1975), Komisji Fotografii Krajoznawczej (1960-1989 – od 1982 w prezydium), współzałożyciel Centrum Fotografii Krajoznawczej, organizator i kierownik imprez m.in. szkoleniowych, prelegent, autor i redaktor licznych publikacji. Zasłużony Instruktor Krajoznawstwa, Honorowy Przewodnik Turystyki. Górskiej, Honorowy Fotograf Krajoznawca Polski, Członek Honorowy Towarzystwa. Działacz ZG PTSM.

Komisję Ochrony Zabytków (1951), następnie Opieki nad Zabytkami Wyrazem zaufania Władz było Zarządzenie Ministra Kultury (1963), powierzające wyłącznie Towarzystwu społeczną opiekę nad zabytkami; Społeczny opiekun zabytków działał pod szyldem PTTK, nie musiał być jednak członkiem Towarzystwa. Istniała też funkcja zbiorowego opiekuna powszechna w szkołach i drużynach harcerskich.

Tak więc opiekunowie zabytków ...starali się o ich utrzymanie w dobrym stanie technicznym, troszczyli się o właściwe zagospodarowanie obiektu wraz z otoczeniem, gromadzili dane dotyczące jego historii, stanu zachowania i zagospodarowania. Popularyzowali też wartości zabytkowe i artystyczne budynków powierzonych ich opiece. Byli to często jedyni obrońcy dworów, dworków, chałup, wiatraków – zwani nie bez racji Don Kichotami XX w.⁵⁰

Liczba społecznych opiekunów zabytków wynosiła: 7133 (1980) i 1517 (2000) W zasięgu działania PTTK znajdowało się około 12.613 zabytków architektury (1980) i 2838 (2000); ponadto około 110 tys. zabytków ruchomych.

Do cennych przykładów nader aktywnej opieki, a także związanych z obiektami działań należą m.in. zamki w Golubiu Dobrzyniu, Dobczycach, Zagórze Śląskim i wiele innych cennych budowli. Dzięki zaangażowaniu działaczy skupionych w oddziałach PTTK, podjęto w porozumieniu z konserwatorami społeczne prace nad odbudową, porządkowaniem, tworzeniem zbiorów muzealnych itd. Liczne trudności formalne i organizacyjne i wykonawcze wymagały szczególnie aktywnego, osobistego udziału działaczy Towarzystwa, którzy pozyskali wydatną współpracę miejscowego społeczeństwa, w tym młodzieży szkolnej. Inicjatywy społeczne wybiegały daleko poza wymienione prace. Np. Zygmunt Kwiatkowski w Golubiu Dobrzyniu zorganizował turnieje rycerskie, szkołę rycerską i konkursy krasomówcze, a Władysław Kowalski w Dobczycach – skansen i widowiska historyczne.

Na uwagę zasługują też, organizowane w skali krajowej ogólnopolskie akcje: PTTK dla Krakowa i PTTK dla Zamościa. Duże znaczenie ma ponadto wykonywanie

⁵⁰ Midura F., (w:) „Społeczna Opieka Nad Zabytkami” ‘01, s. 13, Warszawa 2001.

Franciszek Midura, ur. 1939, prof. dr hab. Z zakresu nauk o sztuce, wykładowca kilku uczelni. Inicjator Muzeum Etnograficznego w Sierpcu, wicedyrektor Państw. Muzeum Etnograficznego w Warszawie (1974-1976), zastępca Generalnego Konserwatora Zabytków, dyrektor Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Min. Kultury i Sztuki, przewodniczący Komisji Opieki nad Zabytkami ZG PTTK (1976-2001, następnie honorowy), członek ZG PTTK (1978-2004) - wiceprezes (od 1997), w Zarządzie Oddziału Stołecznego PTTK (1997) - wiceprezes (2001). Twórca muzeów regionalnych. Redaktor roczników „Społeczna Opieka nad Zabytkami” i „Vademecum Młodzieżowego Opiekuna Zabytków”. Członek Rady Programowej (od 1998) i przewodniczący Zespołu Redakcyjnego „Ziemi” (od 1999), autor publikacji naukowych. Instruktor Społecznej Opieki nad Zabytkami. Członek Honorowy Towarzystwa.

i zakładanie tablic informacyjnych na obiektach zabytkowych. Szereg tych prac odbywało się ze społecznym udziałem rzemieślników, młodzieży szkolnej i działaczy różnych struktur PTTK, zwłaszcza komisji opieki nad zabytkami.

Pod patronatem Komisji Opieki nad Zabytkami ZG PTTK działał też Klub Indywidualnych Użytkowników Obiektów Zabytkowych (od 1984), który udzielał pomocy przy zdobywaniu wiedzy konserwatorskiej i renowacji obiektów. Klub przekształcił się w Towarzystwo Właścicieli Zabytków (po 1990). Komisja współpracowała też z innymi organizacjami o pokrewnej, społecznej działalności.

Nader cenną inicjatywą jest tworzenie Ośrodków Kultury i Historii Turystyki Górskiej PTTK. Dzięki społecznemu zaangażowaniu aktywu turystów górskich, w latach 1966-1998 powstało dziesięć tego rodzaju obiektów, z zaplanowanych piętnastu. W stylowych budynkach, wznoszonych i urządzonych m.in. przy osobistym wkładzie pracodawcy, zgromadzono bezcenne nieraz pamiątki i dokumenty z lat dawnych, które obrazują historię ruchu turystycznego i jego animatorów w różnych partiach Beskidów. Pomysł oraz program tych prac były inicjatywą działacza Komisji Turystyki Górskiej ZG PTTK Edwarda Moskaly. On też angażował się w większość tych dokonań⁵¹ i przekazał wiele archiwaliów. *Materiały... zbierałem i aktualizowałem przez dziesięć lat... Zamieszczone fakty oparłem na materiałach już publikowanych, częściowo na dokumentach znajdujących się w archiwach niektórych Oddziałów PTTK i instytucji zajmujących się gospodarką schronisk górskich, a także na dokumentach z własnych zbiorów. Przeprowadzałem również szereg wywiadów historycznych z ludźmi, którzy w schroniskach górskich niegdyś działali lub dziś działają*⁵².

Spoleczna ochrona przyrody

Jest to jedno z zadań kadry Towarzystwa: społecznych opiekunów przyrody, którym patronuje Komisja Ochrony Przyrody ZG PTTK (od 1951). We współpracy z innymi Komisjami zorganizowano szereg ogólnopolskich i regionalnych akcji ochrony

⁵¹ *Górskie spotkania z historią turystyki*, Opracował Edward Moskała, Kraków 1973

⁵² *Schroniska PTTK w Karpatach Polskich*. wyd. Warszawa-Kraków 1980, s. 5.

Edward Moskała (1925-1995), mgr pedagogiki, pracownik: Zarz. Urządzeń Turystycznych. (od 1956), biura Komisji Turystyki Górskiej w Krakowie (do 1972), Zrzeszenia Gospodarki Turyst. w Warszawie (od 1973) i Działu Rewizji ZG PTTK – kierownik (1988), twórca i dyrektor Centralnego Ośr. Tur. Górskiej w Krakowie, członek KTG ZG PTTK (od 1953) jej wiceprzewodniczący (1985-1993), przewodniczący Podkomisji Historii Tur. Górskiej i Muzealnictwa (od 1966), twórca i redaktor „Gazety Górskiej” (1983-1995), autor monografii schronisk górskich, map, panoram i fotografii, prelegent, zasłużony znakarz - instruktor, kierownik kadry, założyciel Klubu Baców PTTK – miłośników budowy małych schronisk tzw. „bacówek”. Przewodnik: Tur. Górskiej oraz Tur. Narciarskiej. Członek Honorowy Towarzystwa.

naturalnego środowiska np. programy: „Zielone Płuca Polski” (1990) i „Turystyka a Środowisko Przyrodnicze” (1995), propagowano też sadzenie drzew m.in. przez uczestników obozów młodzieżowych. Pod pieczęcią 2888 opiekunów znajdowało się 3024 obiektów (1980), a później odpowiednio: 802 i 677 (2000), głównie pomników przyrody, które w większości wytypował aktyw PTTK.

Ponadto, na mocy rozporządzenia Ministerstwa Leśnictwa (1957), **powołano Społeczną Straż Ochrony Przyrody** (LOP. PTTK, PZW, PZŁ, PZA) rozwiązaną w 2001 r. W PTTK działała najliczniejsza grupa strażników ochrony przyrody: 9726 (1980) i 2516 (2000).

Służba Kultury Szlaku powstała w PTTK. Uczestniczyli w niej doświadczeni członkowie PTTK, posiadający różne uprawnienia kadrowe, a wstąpiwszy do tej, społecznej służby sami stawali się kadram. Ciężko na nich odpowiedzialne zadania, które wymienia m.in. Regulamin Służby Kultury Szlaku:

... wpływanie na kulturę turystyki poprzez osobisty przykład, okazywanie pomocy i pouczenia turystów spotykanych na szlaku o zasadach kultury turystycznej, ochronie zdrowia, poprawności ubioru i wyekwipowania, sposobie utrzymywania ładu i porządku na biwaku i w turystycznym obiekcie, a także o przepisach z zakresu ochrony środowiska i zabytków kultury narodowej... Pełniący Służbę... zobowiązani są do udzielania rad i wskazówek..., niesienia pomocy względnie jej zorganizowania turystom, którzy ulegli nieszczęśliwym wypadkom lub nagłej chorobie, czuwania nad przestrzeganiem zasad kulturalnego zachowania na szlakach i w obiektach turystycznych, pouczanie o przepisach obowiązujących na szlakach turystycznych lądowych i wodnych, a zwłaszcza związanych z ochroną środowiska i zabytków kultury, okazywania pomocy interweniującym członkom Straży Ochrony Przyrody, Straży Rybackiej, Straży łowieckiej, służby leśnej i organom MO⁵³.

W latach największego rozwoju PTTK (1980) szeregi tych działaczy liczyły 13771 członków, następnie nastąpił znaczny spadek: 2386 osób (1996), a od 1998 uprawnienie to nie funkcjonuje.

⁵³ *Turystyka w środowisku przyrodniczym*, tekst Witold Tyrakowski, Warszawa 1975, s. 89, 90.

Witold Tyrakowski (1916 ?-1982), krajoznawca, wybitny popularyzator ochrony przyrody, m.in. poprzez publikacje, twórca i kierownik Służby Ochrony Szlaku.. Posiadacz Złotej Honorowej Odznaki PTTK.

Działalność środowiskowa

Wśród młodzieży szkolnej

Szeroka działalność rozwijała się w Kołach Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej, przejętych z PTK w 1950 r. (było ich prawie 400, z 28 tys. uczestników, tj. czterokrotnie więcej niż innych członków Towarzystwa).

Kola te przejęło Ministerstwo Oświaty (1952) i przekształciło je w Szkolne Kola Krajoznawczo-Turystyczne (SKKT). Utworzono też Szkolne Wojewódzkie i Powiatowe Ośrodki Kraj.-Tur. (SWOKT i SPOKT). Ponadto powołano społeczną Komisję do Spraw Krajoznawstwa i Turystyki Szkolnej oraz czasopismo „Poznaj swój kraj” - z udziałem czołowych działaczy PTTK (1958).

Na mocy porozumienia z Towarzystwem powstały Szkolne Kluby PTTK (1954). Później PTTK prowadziło SKKT (1983). Młodzież w nich zrzeszona stanowiła ponad 30 % członków Towarzystwa (lata 1980). Działalność ta stała się znaczącą dziedziną programową, angażującą liczną kadrę działaczy społecznych. W ZG PTTK powołano Komisję Młodzieżową (1951), reaktywowaną (1960), a następnie Radę ds. Młodzieży (1991). Dzięki oddanym sprawie aktywistom, w większości nauczycielom-opiekunom SKKT, którzy uczestniczyli m.in. w obozach szkoleniowych i uzyskali cenzus kadry PTTK (1967), młodzież przeszła szkołę społecznego działania. Wielokrotnie pisano o roli i postawie tych pedagogów. M.in. działacz Oddziału PTTK w Kwidzynie, Henryk Michalik tak się wyraził:

...To dzięki ich społecznej pasji wędrowania z dziećmi młodzieżą, nadal są organizowane imprezy. Należy tu podkreślić, że działacze turystyczni wykonują swoją pracę społecznie, nie otrzymują za nią żadnych gratyfikacji pieniężnych. Najlepszą zapłatą jest zadowolenie uczestników imprez, zdobyte przez nich odznaki i chęć udziału w kolejnych rajdach⁵⁴.

Duże znaczenie dla doskonalenia uczniów mają Młodzieżowe Szkoły Turystyki (od 1983) w postaci obozów ze szkoleniem w zakresie krajoznawstwa i dyscyplin turystycznych, także fotografii, według systemu kształcenia kadr PTTK. Później młodzież zdobywa

⁵⁴ Michalik H. *Słowo wstępne do 50 lat Oddziału PTTK w Kwidzynie*, Kwidzyn 2002, s.5.

Henryk Michalik, mgr pedagog, nauczyciel szkół średnich, opiekun SKKT-PTTK „Piguty” w Zespole Szkół Zawodowych nr 2 w Kwidzynie, członek Zarządu Oddziału Miejskiego PTTK w Kwidzynie (od 1981 z przerwami) i Komisji Rewizyjnej tamże (1989-1892), organizator rajdów, znakarz i autor opisów szlaków pieszych, redaktor publikacji. Posiadacz Złotej Honorowej Odznaki PTTK. Człowiek Sportu z nadania miasta 1995 i 1997.

uprawnienia przodowników, instruktorów itp., zasilając aktyw kadrowy Towarzystwa. (Według szacunku Rady ds. Młodzieży jest to około 30% uczestników szkolenia).

Działalność z młodzieżą zaznaczyła się jako społecznie użyteczny, ruch dydaktyczno-wychowawczy. Priorytet ma nasycanie treściami krajoznawczymi i patriotycznym - przekazywanie tradycyjnej misji Towarzystwa. Są to m.in.: Ogólnopolski Młodzieżowy Turniej Turystyczno-Krajoznawczy, organizowany przez PTTK, wspólnie z redakcją miesięcznika „Poznaj swój kraj” i Ministerstwem, konkurs na opis własnej miejscowości (1967-1970), konkursy „Poznajemy Ojcowiznę”, organizowane przez PTTK, Redakcję „Poznaj swój kraj” i Ministerstwa: Edukacji oraz Gospodarki. Plon i poziom tych konkursów można wysoko ocenić, nie tylko jako osiągnięcie w postaci dokumentacji i opisów (liczne opublikowano), ale i uczestnictwo w bezinteresownym działaniu w zakresie krajoznawstwa, jako ruchu społecznym. Do rozwoju działalności wśród młodzieży przyczynia się system odznak turystyki kwalifikowanej i programowych, dostosowanych do jej wieku i zainteresowań

Metodykę działalności z młodzieżą opisano szeroko w *Bibliotece SKKT-PTTK* wydanej przez Komisję Młodzieżową ZG PTTK (1972-1987). Są to m.in. prace przydatne w środowisku i dla Towarzystwa podejmowane przez szereg Kół, pod kierunkiem opiekunów-nauczycieli, członków PTTK⁵⁵.

Wśród takich prac można przykładowo wymienić: znakowanie i konserwacja oraz inicjowanie nowych szlaków turystycznych, a także utrzymanie na nich porządku, w porozumieniu z właściwym Oddziałem terenowym PTTK i ewentualnie z Komisją Turystyki Pieszej, uczestnictwo w Młodzieżowej Służbie Kultury Szlaku, tj. popularyzowanie wśród rówieśników zasad poprawnego wycieczkowania, utrzymanie porządku na biwakach i w obiektach turystycznych, przestrzeganie ochrony środowiska i zabytków, gromadzenie zbiorów o tematyce krajoznawczej oraz organizowanie izb pamięci w porozumieniu z dyrekcją szkoły, muzeum regionalnym, odpowiednim komitetem itp., podejmowanie opieki nad tymi zbiorami, wykonywanie gazetek i tzw. „kącików krajoznawczych” oraz wystaw w szkole i najbliższych schroniskach młodzieżowych oraz organizowanie wieczornic młodzieży ze swojej szkoły i z innych szkół, popularyzujących wędrówki i krajoznawstwo, zwłaszcza poznawanie własnego środowiska, z udziałem zasłużonych turystów, działaczy PTTK itp., organizowanie form turystycznych dla dzieci, a także młodzieży m.in. w osiedlach (klubach) mieszkaniowych, przygotowywanie, wraz z opiekunem, wycieczek i obozów wędrownych dla

⁵⁵ Czarnowski A., *Prace krajoznawcze z młodzieżą szkolną*, Wyd. II Warszawa 1980.

swojej szkoły oraz dla SKKT, często ze specjalnym programem poznawczym, rekreacyjnym i z pracami społecznymi, wykonywanie opisów własnej miejscowości i regionu z dokumentacją fotograficzną i rysunkową, z uwzględnieniem ich specyficznych cech, słynnych ludzi itd., a czasem historii swojej szkoły.

Wśród studentów

Zorganizowany ruch turystyczny wśród studentów rodził się przed ponad stu laty ze społecznych inicjatyw. Mieczysław Orłowicz (wspomniany już wcześniej), założył we Lwowie Akademicki Klub Turystyczny (1906), a w Krakowie powstał Akademicki Związek Sportowy (1908) z działalnością wycieczkową. Wyszli z nich m.in. późniejsi animatorzy oraz działacze turystyki w Polskim Towarzystwie Tatrzańskim i Polskim Towarzystwie Krajoznawczym.

W latach powojennych, szeroką działalność rozwinęła młodzież akademicka w Warszawie i w paru innych miastach, skupiona w Zrzeszeniu Studentów Polskich (1950), a następnie w Socjalistycznym Związku Studentów Polskich (1973-1982),

Rolę turystyki w środowisku uczelnianym uwypuklił m.in. Tomasz Kowalik. Napisał m.in.: *... turystyka była początkiem drogi naukowej, służby społecznej, rozwoju ogólnego oraz: ... dzięki inicjatywie zaangażowaniu społecznemu trudnej do określenia liczby studentów- działaczy społecznych możliwe było osiągnięcie poziomu turystyki studenckiej... Turystyka studencka, traktowana w niniejszym opracowaniu jako ruch społeczny, stanowi integralną część kultury środowiska studenckiego*⁵⁶.

W tę działalność zaangażowało się aktywnie tysiące studentów. Ich nazwiska upamiętniono w wielu publikacjach np. autorstwa działacza Tadeusza Halperna⁵⁷.

Rozwój studenckiego ruchu turystycznego doprowadził do współdziałania z PTTK. Utworzono Kola na uczelniach, najstarsze na KUL w Lublinie, następnie na Politechnice we Wrocławiu (1951) i w Warszawie oraz na Uniwersytecie Warszawskim (1954). Powstawały też Akademickie lub Międzyuczelniane Oddziały Studenckie PTTK w

⁵⁶ Kowalik T., *O turystyce studenckiej w Warszawie...*, Warszawa 1979, s. 111.

Tomasz Kowalik (ur. 1939), pedagog, dziennikarz, instruktor ZHP (1957-1962), działacz Oddziału Międzyuczelnianego PTTK: wiceprezes (1955-1966), członek Rady Wydziałowej ZSP (1972), działacz różnych struktur PTTK (1963-1998) m.in Przewodniczący Komisji Historycznej ZG (1991-1993), redaktor i autor publikacji w czasopismach (1969-1998), redaktor prasowy PI „Interpress” (1991-1998), autor książek z zakresu turystyki, posiadacz Złotej Honorowej Odznaki PTTK.

⁵⁷ Halpern T., *Kto, co ,kiedy ? Przewodnik po „skansenie” działaczy akademickiego środowiska turystycznego w Warszawie*, Warszawa 1981.

Tadeusz Halpern, działacz Oddziału Międzyuczelnianego PTTK: wiceprezes (1972-1975 i 1978)), członek Komisji Rewizyjnej (1976-1977, prezes 1978, autor publikacji, posiadacz Złotej Honorowej Odznaki PTTK.

Poznaniu, Krakowie Lublinie, Toruniu, Wrocławiu i Warszawie (1960). Oddziały obejmowały działalnością szereg uczelni, np. w Warszawie: Politechnikę, Uniwersytet, SGGW, Akademię Medyczną, SGPiS, AWF, Akademię Teologii Katolickiej. W uczelniach działały Koła PTTK, komisje społeczne, skupiające kadrę przodowników i prowadzące Referaty Weryfikacyjne odznak, a ponadto kluby np. na Politechnice Warszawskiej Klub Organizatorów Turystyki (1964), mający uprawnienia do prowadzenia wycieczek i obozów, Klub Wodniaków, Akademicki Klub Turystyki Kolarskiej „Vagabundus” (1969), Klub Autostopowy „Klakson”, propagujący ten rodzaj turystyki, Akademickie Kluby: Narciarski i Alpinistyczny, Uniwersytecki Klub Turystyczny „Unikat” (1963) i szereg innych. Działały także dość liczne Studenckie Koła Przewodników: m.in. w Krakowie – Górskich (1955), w Warszawie - Beskidzkich (1957) i Świętokrzyskich (1969), w Katowicach i Lublinie – Beskidzkich, we Wrocławiu – Sudeckich. Ponadto, w kilku miastach, istniały przy ZSP Akademickie Kluby Turystyczne.

W ZG PTTK powołano Komisję Turystyki Szkół Wyższych (1955), a rok później, w jej miejsce, Komisję Młodzieżową i wreszcie Komisję Akademicką (1980).

Twórcy tej, dużej i ważnej struktury organizacyjnej PTTK *...wykazali, wiele energii w pracy dla środowiska. Powstały nowe, przedtem nie znane, formy pracy społecznej, zorganizowano nieznane przedtem imprezy. Zawiązały się pierwsze grupy fachowych organizatorów studenckiej turystyki, powstały nowe ogniwa PTTK...*⁵⁸ i *...dzięki inicjatywie i zaangażowaniu społecznemu trudnej do określenia liczny studentów – działaczy społecznych tych organizacji (ZSP i SZSP, przyp. aut.), możliwe było osiągnięcie poziomu turystyki studenckiej, odnotowanego jako bilans dokonań 1973 r.*⁵⁹

Studencki ruch turystyczny obejmuje organizację licznych imprez: rajdów, zlotów, wycieczek i obozów wędrownych, górskich i nizinnych oraz kolarskich i kajakowych, nasyconych programem krajoznawczym. Prowadziła je nieodpłatnie kadra, szkolona na Kursach Przewodników Studenckich.. Wyróżniały się obozy o charakterze badawczym, oraz z atrakcyjnymi ćwiczeniami terenowymi, często w postaci zawodów. Szereg obozów wiązało się z pracami społecznie użytecznymi na rzecz środowiska, np. w postaci renowacji starych cmentarzy, kapliczek itp., zdarzyły się też prace przy rewaloryzacji zabytkowej cerkiewki. Powstawała z takich działań cenna dokumentacja, wydawano też okolicznościowe informatory oraz materiały szkoleniowe.

⁵⁸ Kowalik T., op. cit, s. 44 (wyróżn. aut.)

⁵⁹ Tamże s. 112.

Sporadyczna działalność wydawnicza doprowadziła do podjęcia edycji, aktualnych i dzisiaj, czasopism „Połoniny” (1971) i „Magury” (1972).

*W zalewie publikacji komercyjnych społeczna działalność wydawnicza wydaje się anachronizmem. A jednak, choć na mniejszą znacznie skalę, wydawnictwa te ukazują się...*⁶⁰

Niektórzy działacze, np. przewodnicy, podjęli później prace autorskie publikowane w innych wydawnictwach.

Nader pożyteczna dla rozwoju turystyki inicjatywa środowiska studenckiego, to zakładanie bazy noclegowej na terenie Beskidów i Sudetów. Studenci prowadzili i nadal prowadzą bez wynagrodzenia sezonowe pola namiotowe i schroniska.

Wielu działaczy studenckich zasililo kadry różnych struktur PTTK. Byli to przede wszystkim przewodnicy turystyki kwalifikowanej oraz członkowie powołanego do pracy społecznej Studenckiego Koła Przewodników Beskidzkich, co stało się formalnie na mocy porozumienia Towarzystwa i ZSP (1962).

Turystyka studencka stała się przedmiotem szerszych rozważań m.in. na sesjach naukowych „Społeczno-wychowawcza rola turystyki w środowisku s studenckim”, Kraków 1970 i „Wartości społeczne turystyki studenckiej”, Warszawa 1971.

Warto wspomnieć, że środowisko akademickie organizowało corocznie (w latach 1980...) ponad 30 znakomicie przygotowanych wypraw turystyczno krajoznawczych w różne strony świata. Opracowano na te wyprawy specjalne przewodniki, upowszechniane także w środowisku po powrocie do kraju. Był to w tym czasie ewenement, bowiem wyjazdy zagraniczne opiniował tylko ZG PTTK, unikając (programowo i cenowo) monopolu biur podróży. Trzeba jednak dodać, że rozwoju turystyki zagranicznej wśród studentów przyczyniło się też biuro podróży „Almatur” założone przez ZSP.

W zakładach pracy

Wspomniałem już, że Oddziały Towarzystwa w zakładach pracy, z agi na dobrą bazę organizacyjną, miały znaczącą rolę w krzewieniu turystyki krajoznawczej. Liczba tych Oddziałów wynosiła 115, grupowały one ponad 75 tys. członków (1988) oraz odpowiednio

⁶⁰ Wielocha A. Ur. (1952), *Wszyciśmy z tego AKT-u*, (w:) „Płaj” 32, 2006 s. 12.

Andrzej Wielocha, ur. 1949, historyk filozofii, prezes Studenckiego Koła Przewodników Beskidzkich w Warszawie (1976-1977), zastępca dyrektora Oddz. Warszawskiego „Almatur” (1979-1990), członek Rady Programowej ds. Wydawnictw ZG PTTK (1978-1982), przewodniczący Komisji Wydawniczej SK PB (1979-1989), założyciel i redaktor półrocznika „Płaj” (od 1987), dyrektor i redaktor naczelny Wydawnictwa „Kraj” (od 1990), prezes Towarzystwa Karpackiego (1990-1999), autor i redaktor publikacji turystycznych, przewodnik beskidzki. Honorowy Przewodnik Turystyki Górskiej, Posiadacz Złotej Honorowej Odznaki PTTK.

52 i 6800 (2000). Istniały liczne kluby rozwijające działalność w kilku dyscyplinach turystyki kwalifikowanej, szkolono kadre, która nabyła po kilka uprawnień, rozwijano też turystykę masową. Największy Oddział Zakładowy PTTK w Hucie im. Lenina w Krakowie, założony w 1956 r., skupiał 4444 członków (1988).

Czołowy, zasłużony działacz tego Oddziału napisał:

*Pragnąlbym przyczynić się,, do uznania – nawet przez zagorzałych krytyków Towarzystwa, powstałego przecież i pracującego w określonych warunkach polityczno-społecznych – bezinteresowne trudy działaczy kształtujących i szeroko popularyzujących model aktywnego wypoczynku po pracy w turystycznych formach, przepojonych pełnych patriotycznych treści krajoznawstwem. W szczególności w krakowskiej Hucie społeczna działalność turystyczno-krajoznawcza nie była wynikiem starań jedynie kilku entuzjastów, lecz szerokim społecznym ruchem...*⁶¹

Warto wymienić przykładowo kilka jeszcze aktywnych oddziałów zakładowych, które skupiały dużą liczbę członków i kadry, rozwijając działalność w kilku komisjach turystyki kwalifikowanej : Huta „Baildon” w Katowicach – 1298 członków (2000, „Siarkopol” w Machowie – ponad 1100 członków (1989), „Pafawag” we Wrocławiu - ponad 1000 członków (1975). W ZG PTTK istniała Komisja Kół i Oddziałów Zakładowych, później, gdy spadła liczba Oddziałów - Komisja Kół Zakładowych i Osiedlowych.

W osiedlach mieszkaniowych

Aktyw społeczny PTTK i spółdzielczości mieszkaniowej zapoczątkował wszechstronną działalność w osiedlach mieszkaniowych. Jest to środowisko szczególnie podatne do rozwijania turystyki. Sprzyja temu skupisko ludzkie w bliskim zasięgu, co ułatwia kontakt z całymi rodzinami w czasie wolnym od pracy. Formalnym nawiązaniem działalności

⁶¹ Wyżga Z., *50 lat PTTK w krakowskiej Hucie*, Kraków 2004, s. 279.

Zbigniew Wyżga, (ur. 1932)), bibliotekarz, księgowy, założyciel i działacz Koła PTTK studentów UJ, prezes (1955-1961), wiceprezes Oddziału Uczelnianego PTTK (1961-1963), i sekretarz Okręgowej Komisji Młodzieżowej, wiceprzewodniczący Wojewódzkiej Komisji Krajoznawczej (1977-1981) w Krakowie. W ZG PTTK: wiceprzewodniczący Komisji Młodzieżowej (1960-1965) i przewodniczący Rady Młodzieży Pracującej tej Komisji (1966-1967), członek Komisji Krajoznawczej (1965-1969), wiceprzewodniczący (1972-1975) i członek (1976-1990) Komisji Kół i Oddziałów Zakładowych. Sekretarz (1967-1974), wiceprezes (1975-1988) i prezes (1989-1991) Oddziału Zakładowego w Kombinacie Metalurgicznym HiL w Krakowie, prezes Komisji Rewizyjnej tamże (od 1992), organizator przewodnictwa turystycznego w zakładach pracy, członek Sztabu „PTTK dla Krakowa”, autor opracowań regionalnych. Zasłużony Instruktor Krajoznawstwa, Honorowy Przewodnik Turystyki Pieszej i Górskiej, Członek Honorowy Towarzystwa.

było porozumienie z Zarządem Centralnego Związku Spółdzielni Budownictwa Mieszkaniowego (1970). W Zarządzie Głównym PTTK powstała Komisja Pracy PTTK w Osiedlach Mieszkaniowych, następnie Komisja Kół Zakładowych i Osiedlowych. Zakładano oddziały, koła i kluby, liczba tych ostatnich wynosiła: 47 (1998) i 39 (2000),

Główną formą zajęć stały się wycieczki piesze, rowerowe, motorowe, a także spływy kajakowe z programem krajoznawczym., a ponadto spotkania towarzyskie, prelekcje, wystawy itp. Dużą uwagę poświęcono pracy z dziećmi i młodzieżą organizując specjalne imprezy np.: „Pierwszy krok” oraz „Z Mamą, Tatą na wycieczkę” a także zajęcia w różnych dziedzinach zainteresowań. Od wielu już lat ogłaszany jest, także dla młodocianych uczestników, konkurs plastyczny, promujący turystykę rodzinną, pod różnymi tytułami m.in. „Mój kraj”, czy „Moja pierwsza wycieczka turystycznym szlakiem”, z późniejszymi wystawami, który pobudza wrażliwość i wiedzę krajoznawczą uczestników.

Do ważnych, cyklicznych imprez dla osób dorosłych należą: Ogólnopolski Zlot Przedstawicieli Kół i Oddziałów PTTK, działających w miejscu zamieszkania i tradycyjny Zjazd Rodzinny Mieszkańców Osiedli Spółdzielczych województwa śląskiego, na których oceniany jest program; gromadzą one corocznie ponad tysiąc uczestników.

W działalności tej, prowadzonej przez oddany aktyw PTTK, ujawniają się różne, bezinteresowne inicjatywy mieszkańców, szerzy się „bakcyl” i gruntuje duch turystyki krajoznawczej, a prace traktowane są jako „społeczna służba mieszkańcom osiedli”. W tych też ramach powstała też, cenna w skali kraju, dokumentacja rozwoju osiedli mieszkaniowych. Kontynuuje te prace Komisja Działalności w Miejscu Zamieszkania i Zakładzie Pracy ZG PTTK (od 2001).

W wojsku

Turystyka i krajoznawstwo jest integralną częścią działalności wojska. Sięga ona tradycjami do PTK, z czołowym aktywistą tego Towarzystwa gen. Mikołajem Wisznickim. Przy Klubach Garnizonowych w całej Polsce, a także w instytucjach, zakładach i uczelniach wojskowych, funkcjonują struktury organizacyjne PTTK. Odbywa się to na mocy porozumienia z Głównym Zarządem Politycznym Wojska Polskiego (1964) oraz porozumienia o współpracy PTTK z komórkami i jednostkami organizacyjnymi podległymi MON (1999).

Działalność obejmuje żołnierzy zawodowych oraz żołnierzy zasadniczej służby wojskowej, którzy przenoszą nabyte zainteresowania i doświadczenia do cywila, rozciąga się

także na pracowników wojska oraz rodziny wojskowych; ponadto promieniuje na cywilów uczestniczących we wspólnych imprezach. Należy zaznaczyć, że działalność ta odbywa się w czasie wolnym i nie podlega dyscyplinie wojskowej.

W ZG PTTK powołano Komisję Kół Wojskowych (1960), następnie Komisję do Współpracy z Wojskiem Polskim (1965). Wojskowi, stanowią liczny aktyw społeczny Towarzystwa. Kadra obejmuje wszystkie formy programowe, uczestniczy w pracach różnych struktur PTTK, a także szeregu innych stowarzyszeń oraz instytucji. Ten pion środowiskowy liczył kilka tysięcy członków zrzeszonych w 18 Oddziałach (2000) i z uwagi na zasięg należy do znaczących dla Towarzystwa. Podobny stan utrzymywał się we wcześniejszych latach. Trzeba dodać, że w okresie transformacji, pomimo znacznego zmniejszenie jednostek wojska, nie nastąpił spadek działalności turystycznej wśród żołnierzy.

Wojskowi działacze społeczni są organizatorami wielu imprez turystycznych m.in. z Komisjami Turystyki Górskiej, Żeglarskiej, Kajakowej. Do tradycyjnych imprez należą: Centralny Rajd Turystyczny WP na Orientację „Bieszczady”, Rodzinny Rajd Górski WP „Tatry”, rodzinne spływy kajakowe itp. Odbywają się też programowe Seminaria Krajoznawcze, np. w zakresie opieki nad zabytkami i ochrony środowiska. Wszystkie te imprezy wspierane są informacyjnymi materiałami krajoznawczymi.

Do popularnych działań należą konkursy: piosenek turystycznych, fotografii i filmu, strzeleckie itp., a ponadto akcje letnie dla młodzieży szkolnej. Wojskowy Oddział Stołeczny prowadzi Regionalną Pracownię Krajoznawczą.

Komisja Współpracy z WP organizuje stale kursy dla kadry przewodników, przodowników, instruktorów, kierowników i wychowawców placówek wypoczynkowych dla dzieci i młodzieży i in.

Z innych działań społecznych aktywu wojskowego zasługuje m.in. na uwagę znakowanie szlaków turystycznych i tras rowerowych oraz wodnych.

Doświadczony, petetekowski aktyw wojskowy promieniuje też. na organizacje partnerskie, m.in. zawiązał Wojskowe Stowarzyszenie „Sport-Turystyka-Obronność”.

W środowisku wiejskim

Nowatorską działalność Towarzystwa zainicjowano wśród ludności wiejskiej, która w ogóle nie uprawiała turystyki. W ZG PTTK utworzono Komisję Turystyki Wiejskiej (1951), zaczęło się szkolenie aktywu: organizatorów tej turystyki oraz przewodników. Wkrótce działania oparto o sieć Kół Gospodyń Wiejskich, o bazę wypoczynkową Państwowych

Gospodarstw Rolnych oraz aktyw ZMW, LZS i Gromady. Początkowe lata stanowiły zaczątek tej działalności; rozwinęła się ona po 1970 r. W ZG PTTK powołano Zespół ds. Turystyki Wiejskiej (1982), a następnie Radę (1984), później włączono to środowisko do Komisji Działalności w Miejscu Zamieszkania i Zakładach Pracy, a wreszcie do Komisji Kół Zakładowych i Osiedlowych (2000).

Ważną rolę w zakresie promocji tego ruchu miało szkolenie działaczy oraz seminaria dla młodych rolników i narady aktywu, a także zloty turystyczne mieszkańców wsi. Na uwagę zasługuje też konkurs na najlepsze SKKT-PTTK w szkołach wiejskich i rolniczych. W optymalnym okresie powstało na wsiach ponad 140 kół PTTK, skupiających prawie 5700 członków (1988).

Wśród niepełnosprawnych

Rozwijającą się wciąż formą prac aktywu PTTK jest działalność wśród niepełnosprawnych. Główny cel, to tworzenie tym osobom warunków do uprawiania turystyki, a szerzej, do aktywnego uczestniczenia w społeczeństwie. Działalność ta zaczęła się od środowiska głuchoniemych i współdziałania z Polskim Związkiem Głuchych, obejmując z czasem ociemniałych oraz inwalidów i emerytów. W ZG PTTK powstała Rada ds. Turystyki Osób Niepełnosprawnych (1982) i wkrótce utworzono odpowiednie, specjalistyczne w tym zakresie zespoły. Istotne też było rozpracowanie tej problematyki na Ogólnopolskim Sejmiku Krajoznawczym w 1999 r i jej upowszechnienie przez V Kongres Krajoznawstwa Polskiego w roku 2000.

Wypracowane zostały formy i metody działań aktywu społecznego, które wdrażano na kursach organizatorów turystyki, przodowników i przewodników. Ponadto podjęto prace nad dostosowaniem dla niepełnosprawnych bazy noclegowej oraz obiektów do zwiedzania. Wydano kilka publikacji. W wyniku tych działań zaznacza się stały wzrost udziału osób niepełnosprawnych w wycieczkach, rajdach i zlotach, istniało 63 koła i 21 klubów (2000).

Ewolucja pracy społecznej

Znaczny rozrost Towarzystwa, wielki przyrost członków i liczby imprez, w tym coraz częściej masowych i związane z tym narastanie struktur, decentralizacja i zmiany lokali musiały niekorzystnie się odbić na działalności społeczników, po prostu przerosły ich możliwości oraz chęci. Można to było zaobserwować zwłaszcza w dużych miastach.

Przykładowo, w Warszawie, swoisty charakter lokalu przy Rynku Starego Miasta utracił z czasem swój konstruktywny walor, a nawet stał się trudno dostępny z powodu częściowej komercjalizacji. Podobnie nie można też było korzystać z sali w Domu Turysty, gdzie wcześniej odbywały się spotkania, odczyty i wystawy. Nowa siedziba największego oddziału przy ul. Świętokrzyskiej nie przyciągała już tak członków. Inne oddziały były rozrzucone po dzielnicach.

Brak kadry stale uzupełniano systemem szkolenia; co spełniało częściową tylko rolę. Kursy organizatorów i społecznych przewodników wycieczek oraz kandydatów na przodowników turystyki kwalifikowanej kończyła zwykle połowa z 30-40 zapisanych osób, a zaledwie kilka z nich zaczynało działać w kadrze. Okazywało się bowiem, że kandydaci byli nastawieni na „konsumpcję”, po prostu na przyjemność wędrowania i więzi towarzyskich, a nie na późniejsze przekazywanie zdobytej wiedzy oraz pełnienie określonych obowiązków. Dobre zaś chęci, a nawet umiłowanie turystyki i krajoznawstwa nie zawsze sprawdzały się w społecznym, odpowiedzialnym działaniu. Zdarzało się też, że uczestnicy kursów bywali „oddelegowani” przez terenowe jednostki PTTK, co nie budowało ich właściwej postawy; nie kończyli oni zwykle szkolenia lub obejmowali, wskazane określone funkcje bez większego zapału, nie nabywając dostatecznych doświadczeń. Sprawdzało się oczywiste przekonanie, że działacz musi mieć określone, osobiste predestynacje i rozwijać się w szerokiej praktyce.

Z początkiem lat 1980 PTTK zaczęło wchodzić w trudny okres. Zmieniały się warunki działalności, a wprowadzony wkrótce stan wojenny spowodował zniechęcenie i osłabienie aktywności, zaznaczył się też spadek ilościowy członków Towarzystwa (1981-1983). W kolejnych latach, po niewielkim wzroście, nastąpiło krytyczne załamanie (1990) spowodowane okresem tzw. transformacji. W kraju następowały głębokie przemiany społeczno-polityczne i gospodarcze, zreformowano system zarządzania państwem, drastycznie ograniczono dotacje dla stowarzyszeń. PTTK, skasowano struktury wojewódzkie, później zlikwidowano dochodową działalność przedsiębiorstw produkcyjnych - Foto-Pam, coraz też mocniej zaznaczała się konkurencja biur podróży. Nastąpił drastyczny brak środków finansowych, co doprowadziło do znacznego ograniczenia działalności programowej. Przypomnijmy, że w latach 1970, PTTK, jako uznana organizacja wiodąca w turystyce, otrzymywało dotacje państwowe i samorządu terytorialnego m.in. na imprezy, wydawnictwa, szkolenie, bazę itd.

W nowej sytuacji Towarzystwo gwałtownie traciło członków, zdominowały ich bowiem inne zainteresowania, często zaangażowanie polityczne, a także osobiste, trudne sprawy bytowe. Ubywało ogniw organizacyjnych, zwłaszcza w zakładach pracy, gdzie zlikwidowano, zasilający wydatnie działalność turystyczną fundusz socjalny. (Stan organizacyjny PTTK podaje tabela w aneksie). Coraz częściej budziło się rozgoryczenie aktywistów i wielu z nich, zwłaszcza z komisji społecznych, zaczęło odchodzić. Ubywało kadry społecznej i zdarzało się, że gdy brakło działacza, ustała praca jakiejś struktury organizacyjnej. Dotknęło to na przykład Komisję Opieki nad Zabytkami i Miejscami Pamięci Narodowej Oddziału Krakowskiego PTTK (1994).

W wielu też wypadkach zainteresowania i czas licznych działaczy, a także ich środki finansowe, zdominowały z czasem popularne wycieczki zagraniczne, odbywane najpierw na dowody osobiste i listy zbiorowe uczestników, a wreszcie przez ułatwienia paszportowe. Nastąpił też wzrost samodzielnych wypraw klubów turystyki kwalifikowanej, które, do 1989 r. musiały uzyskać zgodę Zespołu Zagranicznego ZG PTTK. W wyniku tych zjawisk spadło zainteresowanie turystyką krajową. Dodatkowym aspektem był znaczący spadek uczestnictwa w odczytach o rodzimej tematyce.

Tę, złożoną sytuację trafnie charakteryzuje następujący tekst: *Dziesięciolecie 1990-2000 przyniosło ze sobą zmiany mające istotny wpływ na społeczeństwo, a więc również na Towarzystwo. Wielu wybitnych działaczy swą aktywność przeniosło w sfery działań politycznych i samorządowych od szczebla centralnego po lokalny, wiele osób znalazło się w sytuacji zmiany pracy i konieczności przekwalifikowania. Szeregi Towarzystwa zmalały prawie sześciokrotnie... Ostatnie dziesięciolecie to lata próby dla działaczy PTTK i nielicznej kadry etatowej, sprawdzian ich wiedzy i umiejętności organizatorskich, dowód więzi emocjonalnej z Towarzystwem⁶².*

Załamanie społecznego działania ma logiczne uzasadnienie nie tylko w głębokich przemianach wspomnianej transformacji społecznej po latach PRL. Głębokie zmiany zaznaczały się już wcześniej. Następowaly bowiem: coraz większy wzrost tempa życia, rozwój techniki, pogoń za pieniędzmi, natłok kulturowych propozycji i nowych zainteresowań wspartych natrętną reklamą, a także zaprzątanie uwagi sytuacją polityczną. Wszystko to powoduje zagubienie i odciąganie od tradycyjnego stylu życia, postaw; przekształca kryteria wartości i sposób widzenia świata.

⁶² Becker-Kulińska A., *Działalność krajoznawcza PTTK*, (w:) „Ziemia” 2000 s. 403.

Nastąpiła rewolucja obyczajowa i moralna. Priorytet zyskały osobiste potrzeby, na czoło wysunęły się: chęć posiadania i konsumpcji, co determinuje osobisty udział w pracach na rzecz społeczeństwa. **Dominują wartości materialne i brak zrozumienia misji społecznej,** można by przywołać tu pradawne „zapatrzanie w złotego cielca”. Bezinteresowna działalność społeczna ukazywana jest często „w krzywym zwierciadle”, a jej uczestnicy bywają nazywani dinozaurami i wariatami. Wydaje się, że taki pogląd wiąże się z zazdrością, a ogólnie z degradacją humanizmu i obniżeniem powszechnego poziomu kultury.

Również w zakresie turystyki i krajoznawstwa nastąpiły znaczne przemiany. Zadziałał po prostu „wolny rynek”, turystyka stała się przemysłem ze sprzedażą „produktu turystycznego”, a nie ojczyźniane motywacje. Zmieniły się też tradycyjne motywacje. Dominują własne korzyści: rekreacja i doraźna przyjemność, rozrywka i poszukiwanie przygód oraz drugi styl: przygoda połączona z eskalacją wysiłku fizycznego, m.in. z modą na przetrwanie. Trzeci jeszcze wariant, to pragnienie wysokiego standardu usług: transportu i miejsc pobytu z wyszukaną gastronomią. Tak więc wspomniany kryzys ma wielostronne oblicze z głębokimi konsekwencjami dla działalności i roli PTTK.

Sytuacja ta znalazła potwierdzenie w obserwacjach naukowych: Społeczeństwa współczesne określa się jako społeczeństwa doznań. Czerpanie doznań i przyjemności z życia nadaje sens życiu ludzi... Instytucje tracą na znaczeniu i są oceniane według tego w jakim stopniu zaspakajają potrzeby jednostkowe...⁶³

Podsumowanie

Oceniając ewolucję społecznego działania w PTTK można stwierdzić, że pierwsze zwłaszcza lata stanowiły okres prawdziwie oddanej, swobodnej postawy, która dawała pełne zadowolenie z udziału we wspólnej sprawie, stwarzała więź pogłębiającą się na wycieczkach i w pro społecznych dokonaniach, pozostawiła też trwale przyjaźnie i przywiązanie do Towarzystwa. Uczestnicy tego ruchu byli spadkobiercami idei i ducha społecznego oraz cennych tradycji programowych prekursorów PTTK – Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego oraz Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego i bezgranicznie oddanych im działaczy. Z biegiem lat, już do PTTK (od końca 1950), wkraczały nowe pokolenia. Ich energia, inspiracje, żywa wyobraźnia, i pełne oddanie przyczyniły się do

⁶³ Mariański J., *Kryzys moralny, czy transformacja wartości*, (w:) *Imponderabilia Wielkiej Zmiany. Mentalność wartości i więzi społeczne czasów transformacji*, pod redakcją Pawła Sztompki, Warszawa-Kraków 1999, s. 249.

kontynuacji i upowszechnienia społecznych oraz patriotycznych idei w czasach niekorzystnych politycznie zawirowań. Do fatalnych paradoksów naszej, narodowej historii należy fakt, że późniejszy kryzys działania dotknął Towarzystwo w latach pełnej wolności narodowej.

Pomimo tego załamania, część znakomitej kadry PTTK wkroczyła do nowych zadań, szerząc fachowe i ideowe wartości nabyte wcześniej w Towarzystwie. Ludzie ci są wykładowcami uczelni w zakresie turystyki i rekreacji oraz innych specjalności, działają w radach naukowych parków narodowych itp. i różnych instytucjach, w licznych przedsiębiorstwach turystycznych, a także w pokrewnych stowarzyszeniach i grupach nieformalnych.

W ten sposób PTTK potwierdziło swoją, opartą na tradycjach, trwałą rolę społeczną, którą, w 50. rocznicę istnienia, utrwalono tablicą na warszawskiej siedzibie Zarządu Głównego, głoszącą: **Polsce służymy i służyć będziemy.**

* * *

Tekst ten, obejmuje w zasadzie okres lat 1951-2000, do publikacji w roku 2008. W ciągu tego czasu zaistniało w działalności PTTK i w ruchu społecznym, szereg faktów, które dla całokształtu zagadnienia trudno byłoby pominąć.

Po latach dużego spadku liczny członków, Towarzystwo zdaje się osiągać pewną stabilizację. W roku 2004 było 374 oddziałów, ponad 64 tys. członków i ponad 35 tys. kadry programowej.

Działalność PTTK utraciła jednak wiodący w swojej specjalności charakter dla społeczeństwa. Powstało szereg partnerskich, aczkolwiek znacznie mniejszych organizacji, a ponadto duża liczba wyspecjalizowanych biur podróży i szereg „prywatnych” zespołów przewodnickich. Rozwinęła się też znacząco turystyka uprawiana indywidualnie, czemu sprzyja powszechna motoryzacja i rozwój bazy, m.in. na wsiach (agroturystyka) i znaczna podaż materiałów informacyjnych.

Trzeba też dodać, że ukazała się **Ustawa z dn. 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.** Zgodnie z nią organizacje pozarządowe mogą uzyskiwać status organizacji pożytku publicznego oraz funkcjonowania

tych organizacji⁶⁴. Ustawa określa: że jeśli w niej mowa o *...wolontariuszu – rozumie się przez to osobę, która ochotniczo i bez wynagrodzenia wykonuje świadczenia na zasadach określonych w ustawie*⁶⁵. Ponadto Ustawa przewiduje zadania wolontariuszy m.in. w zakresie zbieżnym z programem działalności PTTK (Dz. I, Art., 4). Wśród innych, licznych przepisów ważny dla działaczy PTTK jest stanowiący o zwrocie poniesionych kosztów (np. delegacji, szkolenia) i zapewnieniu środków ochrony indywidualnej⁶⁶. Tak więc kadra PTTK stanowi wolontariat, któremu przysługuje m.in. ubezpieczenie podczas wykonywania zadań, co zostało wprowadzone Zarządzeniem PTTK w 2005 r.⁶⁷

Literatura

W działalności PTTK zaznaczyły się swoiste kamienie milowe. Były to ważniejsze rocznice utworzenia Towarzystwa, zwłaszcza pięćdziesięciolecie w roku 2000. Sześć lat później obchodzono uroczyste Jubileusz 100-lecia prekursora PTTK – Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Ponadto struktury organizacyjne PTTK obchodziły rocznice swojego powstania. Było to okazją do przypomnienia kontynuowanych, ideowych i programowych założeń. Inspirację w kierunku pisemnego ich utrwalenia, jak już wcześniej wspomniałem, podjęła Komisja Historii i Tradycji ZG PTTK. W wyniku tych inicjatyw przygotowano i wydano liczne pracownia historyczne. Ich autorzy, działacze, przedstawili szczegółową, dokumentację społecznej pracy tysięcy oddanych aktywistów Towarzystwa w oddziałach, kołach i klubach, w poszczególnych dziedzinach programowych oraz turystyki kwalifikowanej, a także w rodzajach kadry. Uwypuklono tam ich entuzjazm, ambicje i bezgraniczne zaangażowanie w przebijaniu się przez liczne trudności przy realizacji działań. Z tekstów tych można również wyczytać autentyczne umiłowanie wędrówki, podziwu dla natury oraz ukochanie ojczystego kraju. Literatura ta przedstawia zatem wielostronny obraz działań aktywu PTTK oraz związanych z nimi walorów przenoszonych na szerokie społeczeństwo.

Ponadto istnieje obszerna literatura wszelkiego rodzaju poczynąń w Towarzystwie publikowana w wydawnictwach zwartych i czasopismach.

⁶⁴ Dz. I, Art. 1, pkt. 2 tejże Ustawy.

⁶⁵ Dz. I, Art. 2, pkt. 3.

⁶⁶ Dz. III, art. 45., 1,2,3.

⁶⁷ Zarządzenie Sekretarza Generalnego ZG PTTK z dn. 14.4.2005 L.dz. SG 1041/2005 – Ogólne Warunki Grupowego Ubezpieczenia Następstw Nieszczęśliwych Wypadków SIGNAL IDUNA.

Poniżej podaję obszerny wybór najważniejszych pozycji wydawniczych, ponadto szereg innych wskazuję w tekście.

Becker-Kulińska A. [w oryginale błędnie Kulińska-Becker], *Działalność krajoznawcza PTTK (Kadra, metody i formy działania, ośrodki programowe)*. (w:) „Ziemia” V Kongres Krajoznawstwa Polskiego 8-10 września 2000, Warszawa 2000 s. 403-410.

Bułhak J., *Fotografia Ojczyzna*, Wrocław 1951.

Cetnarski R. i Strogulski S., *Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze w latach 1950-1970*, (w:) „Ziemia” 1975-1976, Warszawa 1979.

Chudy M., *90 lat zorganizowanej turystyki w Poznaniu 1913-2003*, b.r.

Czarnowski A., *Fotografia krajoznawca po drugiej wojnie światowej*, (w:) „Ziemia” ‘99, s. 231-242.

Czarnowki A., *Leopold Węgrzynowicz organizator krajoznawstwa wśród młodzieży*, Warszawa 1987.

Czarnowski A., *Moje PTTK*, (w:) „Ziemia” ‘01 s. 173-184.

Czarnowski A., *Poznać i pokochać kraj, Życie i dzieło Aleksandra Janowskiego*, Warszawa 1996.

Czarnowski A., *Prace krajoznawcze z młodzieżą szkolną*, Wyd. II Warszawa 1980.

Czarnowski A., *Przodownik-instruktor*, (w:) „Barbakan” 6 1976. s. 15-16.

Czarnowski A., *Słynni krajoznawcy*, Warszawa 2006.

Czarnowski A., *Życie z krajoznawstwem, Wspomnienia działacza i pracownika PTTK*, (w:) „Barbakan” 5/6 1991 s. 127-13, 7 1991 s. 66-69, 8 1992 s. 69-72.

40 lat z „Ondraszkiem” na rowerze, praca zbiorowa pod redakcją Władysława Sosny, Cieszyn 2006.

Członkowie Honorowi Towarzystwa Tatrzańskiego, Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, redakcja Andrzej Gordon, Elżbieta Moszczyńska, Warszawa, Radom b.r.

45 lat Koła PTTK przy Hucie Pokój 1954-1989, Ruda Śląska – wyd. 1999 Nowy Bytom.

Dąbrowski M., *Sylwetka działacza*, (w:) „Barbakan” 6, 1971. s. 4-6.

Działacze Głównej Komisji Rewizyjnej PTTK 1950-2000, pod redakcją Mariana Chudego, Poznań-Warszawa 2001.

Działacze Oddziału PTTK w Pionkach, praca zbiorowa pod redakcją Bogdana Komorowskiego, Ireneusza Sadowskiego, Pionki 2004 r.

- Furmanek W., *Człowiek, człowieczeństwo, wychowanie. (Wybrane problemy pedagogiki personalistycznej)*, Rzeszów 1995.
- Gasz Z., Kasprzyk O., *Kronika 20 kursów Przewodników Turystyki Górskiej PTTK 1983-2000. Opracowanie Nauczyciele – Przewodnicy Turystyki Górskiej*, Jelenia Góra-Michałowice, grudzień 2006.
- Historia Komisji Krajoznawczej Zarządu Głównego PTTK 1954-2004*, pod redakcją Anny Becker-Kulińskiej i Krzysztofa R. Mazurskiego, Warszawa 2004.
- Jerzewski G., *Praca społeczna*, (w:) „Barbakan” 7-8 1971 s. 1-3.
- Kamiński Al., *Nauczanie i wychowanie metodą harcerską*, Wyd. 2, Warszawa 2001.
- Kicman W., *50 lat Oddziału PTTK w Pile 1954-2004*. Piła 2005.
- Kirchner A., *90 lat działalności PTK-PTTK w Siedlcach 1908-1998*, Siedlce 1998.
- Kowalik T., *O turystyce studenckiej w Warszawie. Ludzie, fakty, próba podsumowania, 1950-1973*, Warszawa 1979.
- Kozdęba W., *40 lat Oddziału Miejskiego PTTK „Siarkopol” w Tarnobrzegu*, Tarnobrzeg 2005.
- Krajoznawstwo i turystyka osób niepełnosprawnych*, praca zbiorowa pod redakcją naukową Franciszka Midury i Jarosława Żbikowskiego, Biała Podlaska 2005.
- Maczubski T., *Z dziejów turystyki w Warszawie*, Warszawa 2003.
- Mariański J., *Kryzys moralny, czy transformacja wartości*, (w:) *Imponderabilia wielkiej zmiany. Mentalność wartości i więzi społeczne czasów transformacji*, pod redakcją Piotra Sztompki, Warszawa-Kraków 1999.
- Mazurski K. R., *Działalność programowa PTTK na Dolnym Śląsku w latach 1945-1990*, Wrocław 1991.
- Midura Fr., *Dwieście lat społecznej opieki nad zabytkami* (w:) „Społeczna opieka nad zabytkami”, Warszawa 2004 s. 9-18.
- Mieroszewicz. E., *Z kart historii Oddziału Śródmieście PTTK im. Aleksandra Janowskiego w Warszawie 1953-1983*, Warszawa 1986.
- Monografia Komisji Turystyki Motorowej ZG PTTK 1955-2005*, pod redakcją Łukasza Cichockiego, Warszawa 2005.
- Moskała E., *Górskie spotkania z historią turystyki*, Kraków 1973.
- Moskała E., *Schroniska PTTK w Karpatach Polskich*, Warszawa-Kraków 1980.
- Nosecki J., *Działalność społeczna*, (w:) „Barbakan” 6 1974 s. 2-3.

- Ochrona zabytków w działalności TT, PT i PTTK (w 125-lecie istnienia), Materiały z Symposium w Krakowie i Dobczycach dnia 19 i 20 września 1998*, Redakcja Wiesław A. Wójcik, Kraków 1998.
- 50 lat Komisji Turystyki Pieszej Zarządu Głównego PTTK w Warszawie. Materiał historyczny do szkolenia Przewodników Turystyki Pieszej PTTK*, Warszawa 2002.
- 50 lat Oddziału Miejskiego PTTK w Kwidzynie*, „Zeszyty Kwidzyńskie” Nr 7, Kwidzyn 2002.
- Pięćdziesięciolecie PTTK na Dolnym Śląsku*, pod redakcją Krzysztofa R. Mazurskiego, Wrocław 2001.
- 50 rocznica Oddziału Miejskiego PTTK im. ks. J. Wiśniewskiego*, Radom 2002.
- 80 lat Oddziału Krakowskiego PTTK. Zarys działalności...*, Kraków 1999.
- 80 lat Oddziału „Ziemi Tarnowskiej”*, Tarnów 2004.
- Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze w Olkuszu*, Olkusz 2001.
- Potocka-Hoser., *Aktywiści organizacji społecznych i politycznych w zakładzie przemysłowym*, Wrocław 1985.
- Prokosz M., *Aktywność społeczna młodzieży szkolnej w środowisku wielkomiejskim, ... PTTK w 20-leciu PRL*, Komitet redakcyjny, przewodniczący Marek Arczyński, Warszawa 1967.
- Reykowski J., *Osobowość a społeczna percepcja* (w:) „Studia z psychologii emocji, motywacji i osobowości”, Wrocław 1977, s. 135-177.
- Schutz A., *Świat społeczny i teorie działania społecznego* (w:) *Metodologiczne podstawy socjologii (wybór tekstów)*, Opracowanie i redakcja Piotr Sztompka, Kraków 1940.
- 70 lat społecznej turystyki i krajoznawstwa w województwie łódzkim*, praca zbiorowa pod redakcją Kazimierza Hempla, Łódź 1979.
- 75 lat Turystyki Polskiej na Ziemi Cieszyńskiej 1910-1985, od PTT do PTTK*, praca zbiorowa, Cieszyn 1985.
- Skowron W., *Krajoznawstwo jako nośnik wartości i wartość, Z doświadczeń polskich*, (w:) „Barbakan” 30 1999 s. 6-34.
- 35 lat działalności Koła PTTK „Fablok” w Chrzanowie 1968-2003*, Chrzanów 2003.
- 35 lat Stołecznego Oddziału Wojskowego PTTK przy DWP*, (w:) „Biuletyn Informacyjny Nr 33, wydanie specjalne”, Warszawa 2002.
- Turystyka Studencka w Polsce*, praca zbiorowa, SZSP BPiT „Almatur”, Warszawa 1979.
- Tyrakowski W., *Turystyka w środowisku przyrodniczym*, Warszawa 1975.
- Vademecum młodzieżowego opiekuna zabytków*, red. Fr. Midura, A. Gordon, Warszawa 1998.

Węgrzynowicz J., *Krajoznawstwo szkołą patriotycznego wychowania*, (w:) „Ziemia” 1970 s. 21-31, Warszawa 1972.

Wójcik W.A., *U źródeł genezy PTTK, (w:) 125 lat TT-PTT-PTTK. Geneza i rozwój turystyki górskiej na ziemiach polskich – refleksje rocznicowe. Materiały z Sympozjum*. Kraków 1998.

Wyżga Z., *50 lat PTTK w krakowskiej Hucie 1953-2003*, Kraków 2004.

Zdunek J., *PTTK na Ziemi Krotoszyńskiej 1951-2001*, Krotoszyn 2002.

Żurawicka J., *Inteligencja warszawska w końcu XIX w.*, Warszawa 1978.

ANEKS

Wywiady i ankietyzacja

Przeprowadziłem badania działalności społecznej ponad 80 członków PTTK z trzech grupach pokoleniowych, t.j. urodzonych w latach 1881-1918, 1919-1939, 1940-1955. Zetknąłem się z nimi osobiście w różnego rodzaju pracach, w różnych strukturach Towarzystwa. Najstarsi działali jeszcze w Polskim Towarzystwie Krajoznawczym i Polskim Towarzystwie Tatrzańskim. Dla porównania, poddałem analizie biogramy, innych jeszcze, wybitnych działaczy z okresu prekursorów PTTK.

Wnioski są jednoznaczne. Wszyscy wyróżniali się szczególnymi cechami osobowości: dużą aktywnością, inicjatywą oraz ambicją i wytrwałością w realizacji celów, a zapal uczestnictwa w działalności przenosili na otoczenie.

Prawie połowa z tych działaczy miała wzory rodzinne, czasem dwóch pokoleń. Większość wykazała uspołecznienie w latach szkolnych i studenckich, pełniąc wiodące i odpowiedzialne funkcje np. w samorządach, harcerstwie, w bratniej pomocy, następnie w zakładach pracy, istniejących także w PTTK. Byli oni inicjatorami powołania różnych struktur naszego Towarzystwa, uczestniczyli w kadrze funkcyjnej i programowej wszystkich szczebli, podejmowali prace organizacyjne, koncepcyjno-programowe, prowadzili wędrowniki i obozy turystyczno-krajoznawcze wielu dyscyplin, uzyskali funkcje przodowników, instruktorów, przewodników, byli opiekunami zabytków, przyrody itp. Niektórzy mieli też dokonania autorskie. Część z nich działa nadal w PTTK.

Przeprowadziłem też bezimienną ankietyzację wśród studentów trzech wyższych uczelni o kierunku ekonomicznym w Warszawie (48 osób) i na prowincji (81 osób), z niewielką większością kobiet. 60% respondentów z prowincji i 11% z Warszawy nie wykazało zainteresowania działalnością społeczną, a nawet brak zrozumienia jej istoty. Kilkanaście osób z Warszawy wykazało pewną działalność w samorządach szkolnych i harcerstwie, na uczelniach oraz w kulturze, w PCK, PTTK, PTSM i ochronie przyrody. Na prowincji natomiast kilka osób (większość kobiet) angażowało się w pracach samorządu szkolnego i na uczelni, a kilka innych podejmowało prace charytatywne, głównie pomoc niepełnosprawnym i zbiórkę pieniędzy.

Powyższe dane należy traktować jako próbny sondaż. Potwierdził on jednak informacje zaczerpnięte ponadto z doraźnych, okazjonalnych rozmów w środowisku młodego

pokolenia. Szerszych badań typu naukowego, nie zdecydowałem się przeprowadzić z uwagi na znaczne utrudnienia formalno-organizacyjne.

Stan organizacyjny PTTK

(dane ze sprawozdań na Walne Zjazdy)

Rok	członkowie (w pełnych tysiącach)	oddziały	komisje	kadra program. (w pełnych tysiącach)
1950 (z d. PTT i PTK)		121		0,9
1951	20	119		
1955	141	234		
1958	178	236	812	6
1960	189	231	972	7
1962	203	246	945	14
1965	260	326	1462	29
1968	370	411	2129	31
1972	434	455	2466	97
1977	632	562	2910	112
1981	674	580	3090	141
1985	692	564	2403	130
1989	703	573	2158	104
1990	485	538	2768	70
1993	127	420	1255	52
1997	90	400	1173	45
2000	82	374	1200	42

Indeks not biograficznych

Włodzimierz Antoniewicz (skrót)

Anna Becker-Kulińska

Zygmunt Beczkowicz (skrót)

Zbigniew Belowski

Bronisław Bednarz (skrót)

Juliusz Braun (skrót)

Jan Bułhak (skrót)

Ryszard Cetnarski

Marian Chudy

Adam Chyżewski (skrót)

Adam Czarnowki

Marek Dąbrowski

Kazimierz Denek (skrót)

Stanisław Gabryszewski

Piotr Gajewski (skrót)

Walery Goetel (skrót)

Andrzej Gordon

Tadeusz Halpern (skrót)

Stefan Jarosz (skrót)

Feliks Kanclerz (skrót)

Jerzy Kapłon

Zygmunt Klemensiewicz (skrót)

Józef Kołodziejczyk

Tomasz Kowalik

Maria Kozakówna

Fryderyk Kremser

Zbigniew Kulczycki

Stanisław Lenartowicz

Stanisław Leszczycki (skrót)

Stanisław Lewandowki

Włodzimierz Majdewicz
Edmund Massalski (skrót)
Krzysztof Mazurski
Henryk Michalik
Franciszek Midura
Edmund Mieroszewicz
Wojciech Militz
Edward Moskała
Jan Nosecki
Antoni Ojrzyński
Mieczysław Orłowicz
Antoni Patla (skrót)
Włodzimierz Reczek
Tadeusz Sobieszek
Stefan Stroguski (skrót)
Władysław Szafer (skrót)
Tadeusz Stefański
Stanisław Szymański (skrót)
Janina Twaróg
Zbigniew Twaróg
Jacek Węgrzynowicz
Andrzej Wielocha
Karol Wojtyła (skrót)
Wiesław Wojcik
Czesław Wycech (skrót)
Zbigniew Wyżga
Witold Tyrakowski (skrót)
Janusz Zdebski (skrót)

